

TÜRKİYE VE TÜRK DÜNYASI TARİH
BİLİNCİNDE CENGİZ VE HALEFLERİ ALGISI

PERCEPTION OF GENGHIS KHAN AND HIS SUCCESSORS
IN THE HISTORIOGRAPHY OF TURKEY AND THE TURKIC WORLD

Prof. Dr. Abdullah Gündoğdu
Ankara Üniversitesi

**Prof. Dr. ABDULLAH GÜNDOĞDU | Ankara Üniversitesi |
abdullahgundogdu[at]yahoo.com | ORCID: 0000-0002-9171-6965**

Abdullah Gündoğdu, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı'ndan 1986 yılında mezun oldu. 1989 yılında A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih (Genel Türk Tarihi) Anabilim Dalı, yüksek lisansını tamamlamıştır. 1995 yılında ise "Hive Hanlığı Tarihi (Yadigâr Şibanileri Devri: 1512-1740)" adlı tezi ile de doktor unvanını almıştır. 1987- 1998 yılları arasında Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı'nda araştırma görevlisi olarak göreve başlamıştır. 1998'de aynı ana bilim dalında yardımcı doçentliğe, 25 Ocak 2001'den itibaren doçentliğe yükselmiştir. 12 Şubat 2008 tarihinde profesörlüğe atanmıştır. Halen aynı fakültede görevine devam etmektedir. İngilizce, Rusça ve Farsça yanında Çağdaş Türk dillerini bilmektedir. Özbekistan, RF Tataristan Özerk Cumhuriyeti, Kazakistan, Kırgızistan'da görev yapan Gündoğdu yurtiçi ve yurtdışında çok sayıda bilimsel toplantılara katılmıştır.

**Prof. Dr. ABDULLAH GÜNDOĞDU | Ankara University |
abdullahgundogdu[at]yahoo.com | ORCID: 0000-0002-9171-6965**

Abdullah Gündoğdu graduated from Ankara University, Faculty of Language, History and Geography, Department of General Turkish History in 1986. In 1989 A.U. He completed his master's program in the Institute of Social Sciences, Department of History (General Turkish History). In 1995, he received the title of doctor with his thesis titled "History of the Khanate of Khiva (the Yadigar Shibani Period: 1512-1740)". Between 1987-1998 A.U. He started to work as a research assistant in the General Turkic History Department of the Faculty of Language and History-Geography. In 1998, he was promoted to assistant professor, and associate professor as of January 25, 2001. He was appointed professor on 12 February 2008. He is still working at the same faculty. He is fluent in English, Russian and Persian, as well as Contemporary Turkic languages. He served in Uzbekistan, RF Tatarstan Autonomous Republic, Kazakhstan, Kyrgyzstan. He participated in many scientific meetings at home and abroad.

TÜRKİYE VE TÜRK DÜNYASI TARİH BİLİNCİNDE CENGİZ VE HALEFLERİ ALGISI

Özet

Güney Sibirya'da Baykal Gölünden Himalaya dağlarına, Mançurya'dan Doğu Avrupa ve Balkanlara kadar uzanan büyük bozkır kuşağı, Avrupa ve Asya'yı enlemesine birbirine bağlar. *Merkezi Avrasya* olarak tanımlanan ve süreklilik arz eden bu geniş hattın sakinleri olan Türk ve Moğol halkları, büyük askeri hareketleri ve göçleri ile Eski ve Orta çağ dünya tarihinin en büyük imparatorluklarını kurdular. Bunlardan Cengiz İmparatorluğu'nun kuruluşu, dünya tarihinde kendi türünde benzersiz bir olaydır. Uzak Doğu'dan, Ön Asya ve Doğu Avrupa'ya kadar olan geniş Avrasya bölgesindeki ülkeler, tarihlerinde ilk kez aynı hanedanın hâkimiyeti altında birleşmiş oldular. XIII. yüzyıldan sonra dünya tarihinin eksenini, üç asırdan fazla bir süre imparatorluğu oluşturan dört büyük kolun -Yuan / Kubilay, İlhanlı, Altın Orda ve Çağatay hanlıklarının- kendi aralarında ve diğer devletlerle olan ilişkileri ve mücadeleleri üzerine oturmıştır. Çağatay Hanlığı sahasında imparatorluğu kendi idaresinde ihya mücadelesine girmiş olan Emir Timur, bu süreci modern tarihe bağlayan yeni bir dönemin kapısını açmıştır. Bu mirasın en çok etkilediği Türkiye ve Türk dünyasında, kimlik inşasının temelini oluşturan tarih bilincine, Cengiz ve halefleri algısının nasıl yansıtıldığının bir bütün olarak ele alınmasına ihtiyaç vardır.

Anahtar Kelimeler

Cengiz İmparatorluğu, Altın Orda, İlhanlı, Çağatay, Emir Timur, Türkiye, Türk Dünyası, Tarihçilik, Algı

PERCEPTION OF GENGHIS KHAN AND HIS SUCCESSORS IN THE HISTORIOGRAPHY OF TURKEY AND THE TURKIC WORLD

Abstract

The great steppe belt, stretching from Lake Baikal in Southern Siberia to the Himalayan mountains, from Manchuria to Eastern Europe and the Balkans, connects Europe and Asia transversely. The Turkic and Mongolian peoples, the inhabitants of this continuous wide belt defined as central Eurasia, established the largest empires in the ancient and medieval world history with their great military movements and migrations. Among these empires, the founding of the Genghis Empire is a unique event of its kind in world history. The countries of the vast Eurasian region, from the Far East to Central Asia and Eastern Europe, were united for the first time in their history under the rule of the same dynasty. After the XIII. century, the axis of world history was based on the relations and struggles of the four great branches that formed the empire for more than three centuries - the Yuan / Kublai, Ilkhanli, Golden Horde and Chagatai khanates - among themselves and with other states. Emir Timur, who entered the struggle for the revival of the empire in the field of the Chagatai Khanate, opened the door of a new era connecting this process to modern history. There is a need to consider how the perception of Genghis and his successors is reflected on the historiography and historical consciousness in identity construction in Turkey and the Turkic world.

Keywords

Genghis Empire, Golden Horde, İlhanlı, Chagatai, Amir Timur, Turkey, Turkic World, Historiography, Perception

*“Cengizleri titretti Őu âfâki serâser
Timurları Hükmetti Şehinşahlara yekser
Fâtihlerine geçti bütün kişver-i Kayser.”
Hüseyinzâde Ali Bey*

GİRİŞ

M. Ö. VIII. yüzyıldan başlayarak Bozkır halklarının dünyayı şekillendiren büyük yürüyüşleri ve kurdukları büyük imparatorluklar dizisinde Cengiz Han'ın özel bir yeri vardır. Cengiz'in ve haleflerinin XIII. yüzyıldan başlayarak Avrasya'yı birleştiren büyük imparatorluğu, aynı zamanda dünyanın küresel bir bütünlük kazanmasına katkı yapmakla insanlık tarihini bir daha eskisi gibi olmayacak şekilde değiştirmiştir. Bu değişimden en büyük payı Türklerin yaşadığı bölgeler almıştır. Bu sebeple Cengiz Han ve Moğolların Türk tarihindeki yerinin nasıl değerlendirileceği sorusu, Türk tarihçiliğinde en çok tartışılan konuların başında gelir. Geçmiş, Cengiz ve Timur istilaları çağına kadar giden bu tartışmalar, bazı zamanlar şiddetini artırıp, bazı zamanlar sessizliğe bürünmüş olsa da alttan alta sürekliliğini hep korumuştur. Türkiye'nin içinde bulunduğu Batı Türkleri dışında kalan Doğu ve Kuzey Türklerinin tarihinin ana eksenini oluşturması sebebiyle Cengiz ve halefleri daha belirleyici bir etkiye sahiptir. SSCB'nin dağılması ardından giderek daha belirgin hale gelen Türk dünyasının ve Sovyet sonrası kurulan yeni ulus devletlerin, Cengiz mirası ile kuvvetli bir yüzleşme içerisindedir. Bunun nasıl olduğunu anlamak tarihçilik için ilgi çekici bir konu başlığı teşkil eder.

Türk tarihçiliğinin doğuşundan günümüze kadar gelen canlı bir tartışma konusu olan bu hususta üretilen mesainin Türk tarihçilik mektebinin gelişmesine ve kendi özgün yolunu bulmasında değerli olduğunu belirtmemiz gerekir. Eski Türk tarihinin dayandığı Bozkır kültürü temel alındığında, modern öncesi dönem için, çağdaş etnik aidiyetlerin yerini yaşam biçimleri ve iktisadi tercihlerin belirlediği dikkati çeker. Bu bağlamda bu eski dönemler

için etnik sınırlar silikleşerek anlamını yitirmekte, geçmişe ait aidiyetlerinin tayininde kültür unsurlarını esas almamız daha işlevsel olmaktadır.

Doğu ve Batı olmak üzere iki temel çizgide tarihi gelişimlerini sürdüren Türkler için Cengiz'in ortaya çıkışı yeni bir dönemin kapısını açmıştır. Sosyal ve etnik yapının büyük değişim yaşadığı bu yeni dönem içerisinde Türk halklarının çağdaş etnik dokusu büyük oranda şekillenmiştir. Cengizlilerin hâkim olduğu coğrafya, özellikle *Ak Orda* ve *Gök Orda* sahası *Tatar*, *Kazak*, *Özbek*, *Nogay*, *Karakalpak* gibi çağdaş Türk halklarını üreten bir etnik laboratuvar işlevi görmüştür. Bölgeye ve döneme göre farklı adlandırmalar dikkati çekmekle birlikte Türk genel adı varlığını korumuştur. Cengiz ve haleflerinin idaresi altında yaşayan Doğu Türkleri ise Arap-İslâm¹ ve Rus kayıtlarında olduğu gibi Batı Türkleri tarafından da *Tatar* genellemesi altında ifade edilmiştir.

OSMANLI TARİHÇİLİĞİNDE CENGİZ VE HALEFLERİ

Hanedan esasına dayanarak yazılmış Osmanlı kroniklerinde Cengiz ve halefleri iyi bir gözle görülmemişlerdir. Bunun izlerine erken Osmanlı tarihlerinde rastlamaktayız. Resmi Osmanlı tarihlerinde, istila ve tahribatlardan dolayı şahsiyet olarak Cengiz ve Timur yanında bunların askeri unsurlarını ifade eden "Tatar" kavramı da olumsuz tanımlanmış; *zalim*, *kan dökücü*, *gaddar*, *hileci*, *kurnaz* olarak tavsif edilmiştir. Hatta bazen kâfir nitelemesi yapılarak Tanrı'nın laneti ile anılmışlardır. *Oruç Bey*, *Ahmedî*, *Şükrullah* tarihleri, *Neşri*, *Müneccimbaşı* gibi Osmanlı kroniklerinde bu ifadelere bolca rastlanır.² Hatta Doğu ve Batı Türklüğünün hâkimiyet anlayışlarını yansıttıkları, *Cengiznâme* – *Oğuznâme* tarihçilik geleneğini, bu ayrışmaya dâhil edebiliriz.³

¹ Mehmet Maksudoğlu, "Tatarlar: Moğol mu, Türk mü?", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11-12, (1993-1994), s. 205-210.

² Hüseyin Nihal Atsız, *Uç Osmanlı Tarihi: Oruç Beğ Tarihi, Ahmedî: Dâstân ve Tevârih-i Mülûk-i Âl-i Osman, Şükrullah: Behçetü't-Tevârih*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2011, s.21-22, 137, 205. *Niceyidi difile, gel ahvalini/ Etmediler anı kim Cengiz Han Zulmdan eder idi halka 'ayan / Zulm etdiler, veli kanun ile/ Ellerin boyamadılar hün ile; Mevlânâ Mehmed Neşri, Cihannümâ (Osmanlı Tarihi 1288-1485)*, haz., Necdet Öztürk, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2013, s.29-30. Son dönemde Osmanlı kaynaklarında Timur algısı üzerine yapılan bir yüksek lisans çalışması için bkz. Tarkan Suçıkar, *XV. - XVII. Yüzyıl Osmanlı Kroniklerinde Yıldırım Bayezid ve Timur Algısı*, Ankara: Panama Yayıncılık, 2015.

³ Cengiznâmeler ve Oğuznâmeler hakkında bkz. Mehmed Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 1981, s.47- 54, 236- 238.

Âşık Pâşâzâde gibi erken Osmanlı tarihlerinde göçer *Tatarların*, *Türkmân* ile birlikte Osman Gazi'nin dedesi ve babasının emrinde hareket edenler içinde zikredilmesi⁴, Emir Nogay'ın ölümü ardından dağılarak Altın Orda sahasından Osmanlı Beyliği'nin bulunduğu uç bölgesine gelen Tatar gaziler olduğunu düşündürüyor. Konunun Osmanlı hanedanının menşei ve kuruluşu tartışmaları ile ilgisi bulunmaktadır.⁵ Yine Ankara Savaşı'nda Deşt-i Kıpçak'tan gelen ve daha sonra Timur safına geçen Tatar çerisi bu meydana düşünülmelidir.⁶

Oğuznâme geleneğinin uzantıları olan *Tevarih-i Âl-i Selçuk* ve *Tevarih-i Âl-i Osman* türü eserlerde Cengiz ve halefleri olumsuz bir bakış açısı ile anlatılmaktaydı. Yukarıda zikredilen kronikler de Oğuznâme geleneğinin devamı olarak görülebilir. 1243 Köseadağ Savaşı ile İlhanlıların, 1402 Ankara savaşı ile Timurluların tahakkümüne giren Batı Türkleri, bunların bu tahakkümünün dayandığı Cengiz geleneğine karşı daha kadim Oğuz ananesine sarılarak direnmişler, kendi kavmi geleneklerini canlandırıp yaşatmışlardır.⁷ Hatta kendi algılarında mütehakkim Cengiz ananesini, küçümsemişlerdir. Bunu güçlü beylerin seçtikleri kukla hanları tahta çıkarıp indirebildiği ve han soyundan oğlanların her birinin kendini han namzedi gördüğü karmaşık bir düzeni anlatan "*Âl-i Cengiz oyunu*" şeklinde ifade etmişlerdir. XVI. yüzyıl Osmanlı klasik döneminin en önemli tarihçilerinden biri olan Gelibolulu Mustafa Âli bile Cengiz Han neslinin inkırazına sebep olarak onların kendi aralarında taht kavgasına düşmelerini gösterir.⁸ Yine de Gelibolulu Mustafa Âli, Osmanlı tarihçileri arasında Tatarlar, Cengiz ve Timur meselelerine en müspet yaklaşımı temsil eder. Özellikle Cengiz ve Timur konusunda bu müspet yaklaşımını daha da ileri götüren Mustafa Âli, Timur'un en başta gelen unvanları arasında bulunan "sâhipkıranlık"ı izah ederken, bunun ülkeleri baştan

⁴ Necdet Öztürk, *Âşıkpaşazade Tarihi (Osmanlı Tarihi 1285-1502)*, haz., Necdet Öztürk, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2013, s.92- 93.

⁵ Bu konuda bkz. Abdullah Gündoğdu, "Altın Orda ve Osmanlı Devleti'nin Yükselişinde Türk Tasavvufu ve Yeseviliğin Rölü Üzerine Bazı Düşünceler", (Geçmişten Geleceğe Uluslararası Hoca Ahmed Yesevî Sempozyumu, İstanbul, Eylül 26- 28, 2016), s.31- 48.

⁶ Atsız, *Üç Osmanlı Tarihi*, s. 51. "Deşt ülkesinden çokluk Tatar çerisi gelmişti. Beğlerine Aktav derlerdi. Edirne'de oturmuşken orada öldü. Askeri kalmıştı. O Tatar askerini de beraber almıştı."

⁷ Halil İnalıcık, "Murad II", *TDV İslâm Ansiklopedisi* 31. cilt, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006, s. 171.

⁸ Mehmet Şeker, "Âli'ye Göre İslam Devletlerinin Yıkılış Sebepleri - 'Â,li'nin Fusûl-i Hall ü 'Akd ve Usûl-i Harc ü Nakd Adlı Eserinin Değerlendirilmesi", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8 (1992), s.128-129; Ebubekir S. Yücel, Gelibolulu Mustafa Ali'nin Fusûl-i Hall ü 'Akd ve Usûl-i Harcu Nakd Adlı Eseri", *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8/2 (2004), s. 134.

sona ele geçiren cihangirleri ifade ettiğini söyler. Dünyanın o zamana kadar cihan hâkimi sıfatında; Büyük İskender, Cengiz Han ve Timur'dan ibaret, gerçek anlamda sadece üç cihangir gördüğünü özenle vurgular.⁹ Onun bu şekilde bu payeyi sadece üç hükümdara hamlederek Osmanoğullarının büyük padişahlarını bundan mahrum bırakmış olması ilgi çekicidir.¹⁰

Gelibolulu Mustafa Âlî, Osmanlı hanedanının dayandığı Oğuz Türklerini Tatarların bir alt şubesi saysa¹¹ da Tatarlar hakkında yüzyılları aşan yargılardan nasibini alan bazı olumsuz değerlendirmeleri eserine yansıtmaktan da çekinmez. “Çin ile İslam ülkeleri arasında yaşayan kalabalık bir halk” olarak tanımladığı Tatar taifesinin, “memleketleri ele geçirip yağmalamada ve yakıp yıkma hususunda üstün olduklarını, hatta hamile kadınların karınlarını yarararak öldürmek” gibi zalimliklerini de vurgular. Devamında bize; “Tatarların atlarına nal bile vurmadıklarını, ılgar ve firar anında gerektiğinde beş günlük yolu bir günde kat edebildiklerini, atlarının yulaf yemeden gidebildiğini, zorda kaldıklarında da onların atlarını yedikleri” gibi eski zamanlara ait pek olumlu olmayan insanüstü bir Tatar tanımı yapar. Âlî, eserini tamamladığı Hicri 1006 yılı (1597/98) itibariyle Osmanlı himayesinde olan Al-i Cengiz Soyundan Kırım hanlarının idaresinde bulunan Tatarların Ruslar üzerine sürekli gaza yaptıklarından da bahsetmeyi ihmal etmez.¹²

Kırım Hanlığı'nın Osmanlı himayesine girişi ve Osmanlı ülkesinde Tatarların yayılması, bu eski olumsuz algıyı zamanla yumuşatmıştır. Bu süreçte Tatar kavramı, Osmanlı'nın kendinden gördüğü Müslüman unsurlarından biri, aynı zamanda *atlı haberleşme görevlisi/Posta Tatari* anlamı

⁹ “Ammâ sahib-kıran, şehriyâr-ı zî-şân ve 'âlemgir-i memâlik-sitân vasfıdır ki, öninde kimse durmaya, kişvergirliğe tenezzül itmeyüb, şarkdan garba tahakküme cüll-i himmet eyleye. Nitekim hicret'den gelen şehriyar-ı din-i a'ni bihi İskender-i Zülkarneyn-i namdara ve küffar u füccar zümresinden zuhur iden bedkirdar, yani Buhtü'n-Nasr-ı delalet-medar-ı nevzuhurdur, tarih-i hicret'den sonra zuhur iden havakinin bir sahib-kıranı Cengiz-i ruşen-tebar ve birisi dahi Timur-ı büzürgvardır.” Gelibolulu Mustafa 'Âlî Efendi, *Kitabü't-Târih-i Kühü'l-Ahbâr I-II*, haz., Ahmet Uğur, Mustafa Çuhadar, Ahmet Gül, İbrahim Hakkı Çuhadar, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 1997, 6b, s. 27

¹⁰ Ayrıca Bkz. Feridun Mustafa Emecen, “Cihangirliğin Yeniden İnşası: Sahib-Kıran Sultan Selim Han”, *Osmanlı Klasik Çağında Hilafet ve Saltanat*, İstanbul: Kapı Yayınları, 2020, s. 160-164.

¹¹ “Ahbar-ı Etrak lazımatını irad ve inha ve aşair-i Tatarun ve hususen Oğuz namındaki kabail-i bi-şumarun”, s.69; İklim-i Çin, Türkistan, Sekalibe, arz-ı Yecüc Mecüc'ü Etrak ve Tatar taifesinin Yafes neslinden geldiği vurgulanır. Gelibolulu Mustafa Ali, *Kühü'l-Ahbâr 1. cilt*, haz., Suat Donuk, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Başkanlığı Yayınları, 2020, s. 155a/ 547-548; 181a/ 869.

¹² Gelibolulu Mustafa Ali, *Kühü'l-Ahbâr 1. cilt*, s. 103a/403-404; Cornell Fleischer, *Tarihçi Mustafa Âlî: Bir Osmanlı Aydın ve Bürokratu*, çev., A. Ortaç, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1996, s.290-293.

da kazanmıştır.¹³ Zaten Doğu Türkleri ile Batı Türklerinin ortak kökten beslenmesine karşın aynı zamanda birbirine rakip olan hâkimiyet telakkilerinin, zamanla ayrı kollara ayrılmış olsa da, bir birinin yerini alabileceğine dair bir meşruiyete sahip olduğunu biliyoruz. Nitekim Cengizli hanedanından birini Osmanlı tahtına vâris gösteren hiçbir yasa mevcut olmasa da XVIII. yüzyılın sonunda, Sultan I. Abdülhâmid'in ardından, kısırılık nedeniyle hanedanın kesilmesi sonucunda baş göstereceğinden endişe edilen devletin dağılması tehlikesi karşısında, ulemânın Kırım hanlarından birini tahta çağıracaklarına dair o döneme yansımış olan bilgiler önemlidir.¹⁴

Şunu da belirtmek gerekir ki gerek İlhanlı ve gerekse Timurlu tahakkümü, Batı Türklerinin kendi kavmi köklerinin dayandığı bozkır geleneklerinin güncellenmesine de fırsat vermiştir. Cengiz soyundan gelen Kırım hanlığının ilhakı yine bu doğrultuda işlev görmüştür. Batı Türklerinin Ön Asya halkları arasında dilleri ve kültürlerini unutup asimile olmamasında büyük oranda bu güncellemelerin tesiri vardır. Sahanın en büyük uzmanlarından biri olan Bartold'un değerlendirmeleri de bu yöndedir:

Moğolların galebesi, göçebe kavimlerin kendi ananeleri, yaşayışları ve dilleriyle gururlanmalarına sebep oldu. Moğol hükümdarlarının İran'da kendi halklarını yükseltmek yolundaki faaliyetleri, umumiyetle Moğolların değil belki Türklerin milli duygularına faydalı oldu. Reşidüddin büyük eserinde Cengiz Han ve onun selefleri ile başka Türk Moğol kabilelerine tahsis edilen kısımda göçebe hayatı hakkındaki açık tavsiflerden, Moğollar değil, asıl Türkler istifade ettiler. Câmîu't-tevârih'in bu kısmı, birkaç defa Türkçeye çevrildi.¹⁵ "Moğollar yanlarında, Orta Asya Türklerinin kültür evrimini güçlü bir şekilde etkileyen, yeni bir Doğu Asya akımı getirdiler. Batı'da Moğollar Türklerişirken, Türkler de Moğol öncesi Türk hükümdarların anıları silininceye değin Çingiz Han İmparatorluğu'nun geleneklerini aşamalı olarak özümstediler."¹⁶

---

¹³ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü* 3. cilt, İstanbul: MEB Yayınları, 1983, s. 420.

¹⁴ François Baron de Tott, *Türkler ve Tatarlara Dair Hatıralar*, çev., M. R. Üzmen, İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser, 1978, s. 34; Ayrıca Bkz. Feridun Mustafa Emecen, "Osmanlı Hanedanına Alternatif Arayışlar", *Osmanlı Klasik Çağında Hanedan*, Devlet ve Toplum, İstanbul: Kapı Yayınları, 2018, s. 37-61.

¹⁵ Vasily Vladimirovich Bartold, *İslam Medeniyeti Tarihi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1984, s. 66.

¹⁶ V Vasily Vladimirovich Bartold, *Mir Ali Şir ve Türkmen Halkının Tarihi*, çev., İ. Aslan, İstanbul: Post Yayınevi, 2020, s.17.

XIII. yüzyıl ortalarından XV. yüzyıl sonuna kadar devam eden yüz elli yıllık bu süreç içerisinde Osmanlı devlet kurumları ve sosyal hayatı üzerinde *İlhanlı ve Timurlu* etkisi belirgin bir şekilde kendini gösterir.¹⁷

Cengiznâmelerde Batı Türklerinin yaşadığı Türkiye, uzun bir dönem *Diyar-ı Rum* veya *Memâlik-i Rum*, Türkiye Türkleri de *Rumî* veya *Rumlu* aidiyeti içinde anılmışlardır. Batı Türklerinin de bu tanımlama ile kendilerini daha üstün bir kültür ortamında hissetmişlerdir.¹⁸ Bu tanımlama onlara Doğu cihetinden yapılan bir adlandırma olmakla birlikte kendilerince de kabul görmüş idi. Batı cihetinden ise halk için *Turco* (Türk), ülke için *Turquía* (Türkiye), Padişah için ise *Sultán Turco/Gran Turco* (Büyük Türk) sözleri yaygın olarak kullanılmıştır.¹⁹

DOĞU VE KUZAY TÜRKLERİ TARİHÇİLİĞİNDE CENGİZ VE HALEFLERİ

Cengiznâme geleneğine bağlı olmalarına karşın Orta Asya ve Kuzey Türklerinin algısında Cengiz ve halefleri, yeknesak bir mahiyet taşımaz. Bölgenin ilim hayatını temsil eden medreseleri ve tarih yazıcılığı Cengiz ve haleflerini müstevli olarak gören *Fars* kültür dairesinin etki alanında bulunuyordu. Bu nedenle bölge Türkleri bu konuda erken zamanlardan başlayarak dini inançları ve milli gelenekleri arasında bir ikileme düşmüşlerdir. Bu ikilem, Cengiz geleneklerine dayanan Cengiz soyundan gelen hanlar ile Şeriatı savunan ulema arasında yaşanan çatışmada kendini gösteriyordu. Bu çatışma, Timurlular çağında şiddetle devam etmiş²⁰, XVI. yüzyılın başında Deşt-i Kıpçak'tan gelen göçebe Özbeklerin Türkistan'ın bütün hayatına hâkim olmaları ardından Cengiz ananesi ile şeriat arasında ilkinin lehine oluşan bir uzlaşma ile sona erdirilmiştir. İşte bu dönemde Cengiznâme geleneğinde yazılan *Şibaninâmeler* dönemin hâkim tarih ürünleri oldular.²¹

¹⁷ Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul: Enderun Kitabevi, 1981, s.338-341.

¹⁸ Salih Özbaran, *Bir Osmanlı Kimliği: 14.-17. Yüzyıllarda Rûm/Rûmî Aidiyet ve İmgeleri*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2004, s.106-112.

¹⁹ Özlem Kumrular, *Dünyada Türk İmgesi*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2005, s.54, 91, 141.

²⁰ Abdulkadir İnan, "Yasa-Töre-Türe ve Şeriat", *Makaleler ve İncelemeler II. Cilt*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1998, s.222-228; Vasily Vladimirovich Bartold, *Uluğbeğ ve Zamani*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1997, s.200-204; Vasily Vladimirovich Bartold, *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2006, s.187-193; Ayrıca bkz. Musa Şamil Yüksel, *Timurlularda Din-Deolet İlişkisi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2009.

²¹ Bkz. Yakup Karasoy ve Mustafa Toker, *Türklerde Şecere Geleneği ve Anonim Şibani-Nâme*, Konya: Tablet Kitabevi, 2005.

XVI. yüzyılda Hârezm bölgesi başka bir Cengizli hanedanının, *Yadigâr Şibanileri'* nin hâkimiyetinde, Cengiznâme yazıcılığının en önemli merkezi olmuştur. Bugün elimizde olmayan *Tarih-i Dost Sultan* ile *Ötemiş Hacı* tarafından yazılan *Cengiznâme* bu dönemin özelliklerini yansıtan belirgin eserlerdir. Doğu Türkçesi ile yazılan bu Cengiznâmeler, İslâmi öğelerle uyumlaştırılmıştır. Cengiznâmeler, sözlü geleneğin canlı bir şekilde kendini devam ettirdiği köklü bir anlayışı ortaya koymaktadır.²² Bu anlayış, bir asır sonra yine aynı bölgede *Ebulgazi Bahadır Han* gibi Cengiz neslinden hükümdar bir tarihçi tarafından kemâle erdirilecektir. Bizzat onun tarafından hem bir Cengiznâme (*Şecere-i Türk*) ve hem de bir Oğuznâme (*Şecere-i Terâkime*) telif edilmek suretiyle, yukarıda sözü edilen Oğuznâme-Cengiznâme temelindeki iki Türk sözlü tarih geleneği yakınlaştırılmaya çalışılmıştır. Hatta bu yönüyle Ebulgazi'yi Doğu ve Batı Türklüğünü ortak tarih temelinde birleştirmeye yönelik girişimin ilk temsilcisi olarak değerlendirmek mümkündür. Cengiz ananesinin etkisini yitirdiği, siyasî hâkimiyetin *Hocaların* eline geçtiği Doğu Türkistan'da ise üstün çıkan ise Şeriat olmuş, tartışma medrese ve din adamlarının lehine çözülmüştür.²³

Kırım sahası da Cengiznâme geleneğinin en kuvvetli yaşatıldığı kültür merkezlerinden biri durumundaydı. Zamanla Osmanlı nesir geleneği tesirinde ürünler veren bu bölge, dil ve kültür bakımından olduğu kadar fikrî bakımdan da Hârezm gibi iki tarih yazım geleneğini yaklaştıran ve Türk dünyasını birleştirici bir hüviyete sahip olmuştur. 1748 yılında tamamlanan *Abdülgaflar Kırım'ın Umdetü'l-Ahbâr'ı* yanı sıra *Seyyid Mehmed Rıza'nın Es-Sebü's Seyyar fi Ahbâr-ı Mülûku't-Tatar* ve *Abdullah ibn Rıdvan'ın Tevârih-i Deşt-i Kıpçak* adlı eserleri zikredilmeye değerdir.²⁴

²² Ötemiş Hacı, *Cengiz-Nâme*, haz., İlyas Kemaloğlu, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014, s.13-18; Mustafa Kafalı, *Altın Orda Hanlığı'nın Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1976.

²³ Zeki Velidi Togan, *Bugünkü Türkleri (Türkistan) ve Yakın Tarihi*, İstanbul: Arkadaş, İbrahim Horoz ve Güven Basımevi, 1947, s.546; Baymirza Hayit, *Türkistan Rusya ile Çin Arasında: XVIII-XX. Asırlarda Ruslar ve Çinlilerin İstilâları Devrinde Türkistan Millî Devletleri ve Millî Mücadeleleri Tarihi*, Ankara: Otağ Yayınevi, 1975, s.15-17.

²⁴ Derya Derin Paşaoğlu, "Kırım Hanlığı'nda Umdetü'l-Ahbar Örneğinde Tarih Yazıcılığı" (I. Uluslararası Türklerde Tarih Bilinci ve Tarih Yazıcılığı Sempozyumu, Zonguldak, Ekim, 23-25, 2014), s. 7- 14; Neriman Seyyiahya, "Seyyid Muhammed Rıza'nın Kökeni (XVIII. Yüzyıl Mensur Kırım Tarihleri Arasında Es-Sebü's- Seyyâr'ın Yeri Hakkında)", çev., Serkan Acar, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 25/2 (2010), s.625- 636; Abdullah ibn Rıdvan, *Tevârih-i Deşt-i Kıpçak 'An Hitta-i Kırım veya*

İdil-Ural Türkleri de Türkistan'da olduğu gibi, kendi sözlü ve yazılı tarihlerinde Cengiz ve onun neslinden gelen hanlar hakkında olumlu düşüncelere sahip olmalarına karşın, Buhara medreselerinden beslenen İslami geleneğin yarattığı ikilemde de kalmışlardır. XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Kazan Türkleri arasında, *Dastan-ı Nesl-i Cengiz Han ve Aksak Timur, Câmî'ü't-tevârih ve Tevarih-i Bulgariye* adlı üç tarihî eserin çok yayılmış ve okunmuş olduğu bilinmektedir. Kurat'a göre; bunlardan ilkinin en geç 1635'lerde, ikincisinin ise en geç 1641'de tanzim edildiği tahmin edilmektedir. Her iki eserin de *Hankerman*'da (Kasım Hanları sarayında) yazıldığı bilinmektedir.²⁵ Abdulkadir İnan ise eserin XV. veya XVI. yüzyıldan önce yazılmış olduğu fikrindedir.²⁶

YENİLEŞME VE MİLLİ UYANIŞ ÇAĞINDA CENGİZ VE HALEFLERİNE BAKIŞ

Türkler arasında yenileşme ve milli uyanış, XIX. yüzyılda başlayıp giderek hız kazanmış, XX. yüzyılın başlarında ise özgün kimliğini bularak büyük bir aydınlanma birikimi oluşturmuştur. Bu dönemde Cengiz ve haleflerine bakışta da değişim yaşanmıştır. Bu durum, öncelikli olarak İdil-Ural Türkleri arasında kimlik tartışmalarında kendini göstermiştir. Yenileşme akımları ile giderek daha tebellür eden bu düşünceler, millî uyanış yolunda belli bir çizgiye oturacaktır. Haliyle bu tartışmalarda temel konuların başında Cengiz ve halefleri gelmekteydi. Kazan Üniversitesi'nde ilk görev alan Türk-Tatar dilleri okutmanı olan *İbrahim b. İshak Halfin*, halk arasında XVII. yüzyıldan beri bilinen adı geçen, *Dastan-ı Cengiz Han ve Aksak Timur* adlı eseri, 1819 tarihinde Kazan'da Üniversite Matbaası'nda *Ahvâl-i Çingiz Han ve Aksak Timur* adıyla bastırmıştır. 1822 yılında ikinci baskısı yapılan eserin ardından o, 1824 tarihinde yine aynı yerde Ebulgazi Bahadır Han'ın *Şecere-i Türk'ünü* de neşretmiştir.

Tevârih-i Tatar Hanân-ı Kadîm ve Ahvâl-i Deşt-i Kıpçak, haz., M. Akif Erdoğan, Selçuk Uysal, İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi, 2012.

²⁵ Yine Kurat'a göre; *Tevarih-i Bulgariye* adlı eser ise, Bulgar harabelerine yakın olan "Taşbilgi" köyünden *Hüsameddin bin Şerefeddin (Muslimi)* tarafından 1551-1582 yıllarında telif edilmiş olmalıdır. Akdes Nimet Kurat, "Rus Hâkimiyeti Altında İdil-Ural Ülkesi", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 23/3-4 (1965), s. 119.

²⁶ Abdulkadir İnan, "Dastân-ı Nesl-i Çengiz Han Kitabı Hakkında", *Makaleler ve İncelemeler I. Cilt*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1998, s.198- 206.

Türkiye’de Cengiz ve Timur’a bakışın değişmeye başlaması, yine Türkçülük akımının gelişimi ile bağlantılı olmuştur. Rusya’nın Türkistan’ı aşırp Kaşgar’a kadar yayılması karşısında İngiliz siyasetinin İstanbul’da Rusya’ya karşı etkinliğini arttırmıştır. *Sultan Abdulaziz’in* saltanatı zamanında, Kaşgar hanı *Yakub Bey’in* elçi göndermesi İstanbul’da Türklüğün kadim yurtlarına karşı ilgiyi arttırmıştı. Bunun sonucu olarak *Ahmet Vefik Paşa’nın* Şecere-i Türk’ü Çağatay Türkçesinden Osmanlı Türkçesine kazandırmıştır. Bu konuda en büyük etkiyi yapan kuşkusuz *Leon Cahun’un* 1896 yılında *Introduction Générale à l’Histoire de l’Asie (Asya Tarihine Giriş)* adlı eseriyle *Necip Asım Bey’in* üç yıl sonra bunu esas alan *Türk Tarihi*²⁷ adlı eserini yayımlamasıdır.

Buhara tesirindeki Kazan mollalarının Şeriatı, Cengiz ananesine üstün tutan tavrına karşın, *Şehabeddin Mercanî* bir din adamı olarak milleti esas alan tarihçilik yaklaşımı ile milli uyanışın öncüleri arasında yer almıştır. Onun Tatar kimliğinin oluşması ve Türkçülük akımının doğuşunda bu yaklaşımının belirleyici olduğu söylenebilir. ²⁸ Mercânî’nin Çağatay tesirinde bir Kazan Türkçesi ile birinci cildi 1885, ikinci cildi 1900 yılında Kazan’da basılan *Kitabü Müstefâdü’l-ahbâr fi ahvâli Kazân ve Bulgâr* adlı eseri, bu konuda çığır açıcı olmuştur. Müellifin ölümünden altı ay önce tamamlanan eser, İdil-Ural Müslümanlarının XIX. yüzyıla kadarki genel tarihini anlatmaktadır. Birinci ciltte *Bulgar Devleti* üzerinde yoğunlaşmakla birlikte *Hazar, Burtas, Kıpçak, Başkırt* ve *Rus* kavimlerinden de bahsedilmekte, Altın Orda, Kazan, Astrahan, Kırım, Sibir hanlıkları ile Nogay Ordası ve Kazak hanlarının Rus istilasından önceki tarihleri ele alınmaktadır. İkinci ciltte İdil-Ural Tatarlarının XVIII ve XIX. yüzyıllardaki içtimai, iktisadi, manevi hayatlarından, buralarda görev yapan idareci, tüccar ve ulemadan önde gelen kimselerin hayat hikâyelerinden söz edilmektedir.²⁹ Bu şekilde İdil-Ural Türkleri arasında başlayan dil ve kimlik tartışmalarında Cengiz Han ve haleflerine sahip çıkanların, aynı zaman da Türk ve Tatar kimliğini sahiplenen Ceditçiler/Yenilikçiler olması dikkat çeker. Rusya Müslümanları arasında yenileşme ve milli uyanış akımının en büyük öncüsü olan *İsmail Gaspıralı* da bu çizgide yazılar yazmıştır.

²⁷ Bkz. Necip Asım Yazıksız, *Türk Tarihi*, İstanbul: Pergole Yayınları (H. 1312), 2017; Erciment Sarıay, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Geçiş Sürecinde Bir Mütefekkir Olarak Necip Asım: Hayatı, Eserleri”, Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir Üniversitesi, 2012.

²⁸ Yusuf Akçuraoğlu, *Türk Yılı 1928*, haz., A. Tekin ve A. Z. İzgöer, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2009, s. 364- 368.

²⁹ Bkz. Şehabeddin Mercânî, *Müstefâdü’l-Ahbâr Fî Ahvâl-i Kazan ve Bulgar*, haz., Mustafa Kalkan, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2008.

Rızaeddin Fahreddin de İdil-Ural bölgesindeki kimlik ve tarih bilincine yönelik tartışmalarda açık bir görüşe sahip aydınlardan biri idi. O, zaman içerisinde fikirlerini geliştirerek kendi toplumunu *Tatar* yerine doğrudan *Türk* diye adlandırmak gerektiği inanıyordu. Aynı zamanda Müftü olarak onun Cengiz ve Timur konusundaki değerlendirmeleri büyük önem taşır. 1909 yılında *Şura* dergisinde yayınladığı makalesinde, Cengiz Han'dan hareketle dini hissiyat ile milli hissiyatın farklı sonuçlar doğurabileceğine açıkça değinmesi ilgi çekicidir:

Türkleri birleştirmek yolunda gayret ettiği ve Türk kavminin şan ve şöhretini göklere çıkardığı için Cengiz Han, en büyük adamlarımızdan, vücutu ile iftihar edecek büyüklerimizden ise de bu bâbda olan hissiyat-ı diniyemiz, hissiyat-ı kavmiyemize galipdir.

Ayrıca o, Altın Orda tarihine hasredip, önce *Şura* dergisinde neşrettiği daha sonra kitaplaştırılacak olan çalışması ile bu konuda Cuci neslinin sadece Kazan Türkleri için değil bütün Türk dünyası için birleştirici yönünü ilk vurgulayan tarihçilerdendir. Onun öncülük ettiği çizgi, daha sonra Abdullah Battal Taymas, Reşit Rahmeti Arat, Akdes Nimet Kurat tarafından geliştirilerek Türk tarihçiliğinin görüşlerini derinden etkilemiştir.³⁰

Bu dönemde İstanbul'da ve Kazan'da bir ara çözüm olarak *Türk-Tatar* kavramı birlikte kullanılmıştır. Kazan sahasında Tatar ve Türk kimliği arasında Tatar kimliğine kendini daha yakın hissedenenler, Cengiz ve mirasını daha müspet görmekteydiler. Cengiz için bu olumlu hislere karşın Toktamış'a vurduğu darbeye, Tatarların felaketine sebep olduğu düşüncesiyle Timur, olumsuz hislerle değerlendirilmiştir.³¹ Günümüzde de benzer şekilde Azerbaycan ve Türkiye'de Timur yaptığı seferlerle Türk dünyasına zarar verdiği yönüyle sıklıkla eleştiri konusu yapılmıştır.³²

³⁰ Rızaeddin Fahreddin, *Altın Ordu ve Kazan Hanları*, çev., İ. Kamalov, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2003, s. 31; Abdullah Battal Taymas, *Kazan Türkleri*, (İstanbul 1925), Ankara, 1988; Akdes Nimet Kurat, *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz'in Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Ankara: Ankara Üniversitesi Dil Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1972, s. 119-151.

³¹ İdil-Ural Türkleri arasında kendilerini ne adla adlandıracıklarına dair tartışmalar için bkz. İsmail Türkoğlu, *Rusya Türkleri Arasındaki Yenileşme Hareketinin Öncülerinden Rızaeddin Fahreddin*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2000, s.228- 239.

³² Azerbaycan'da sahneye konan ve Timur'u Türk hükümdarlarından oluşan bir divanda Türk töresine göre yargılayan "*Fatihlerin Divanı*" adlı oyun, tarihe hissi ve hükümle bakmanın tarih dışılık (anakronizm) içerdiğini anlatan ilginç bir örnek oluşturur.

Diğer bir Türkçü aydınlanma merkezi olan Azerbaycan'da dünyadaki Türklerinin birliğini savunmak, doğal olarak Cengiz, Timur ve halefleri lehinde müspet bir tarih görüşünü gerektiriyordu. Azerbaycan'da Türkçülük fikrinin ilk temsilcilerinden olan *Hüseynzâde Ali Bey* de Türklerin birliği fikrini savunurken Cengiz ve Timur konusunda olumlu görüşünü açık bir şekilde belirtmekteydi. Akçura'nın Üç Tarz-ı Siyaset başlıklı yazısı Kahire'de Türk gazetesinde yayınlanması ardından başlayan tartışmalar üzerine o, gazeteye bu konudaki görüşlerini de içeren bir mektup gönderip yayınlamıştır. Türkler arasında mahalli adlandırmaların yerine Türk adının kullanılması gerektiğini izah ettikten başka mektubunda; "*Umûm Türklüğün medâr-ı iftihârı olan Cengizler, Timurular gibi harp dâhilerine dair hakaret-âmiz sözler derç etmek... Kaş yapayım derken göz çıkarmak kabilindedir*"³³ diye görüşlerini Türklüğün umum menfaati çerçevesinde değerlendirmiştir.

Türk milli uyanışı ile Türklerin uzak tarihlerini de konu alan çalışmalardaki artış dikkat çeker. Türkiye'de bu çalışmalarda bilhassa İkinci Meşrutiyet sonrası Rusya Türklerinin de büyük katkısı vardır. *Trablusgarp* ve *Balkan* harpleri ile ülkenin dağılmanın eşiğine geldiği muhterale bir zamanda, milli duygularla kuvvet toplamak isteyen Türkçüler için büyük cihangirler ve özellikle Cengiz Han dönemi, *altın çağ* olarak anlam kazanıyordu. Buna karşın, İslâm'ın saadet asrına dönmeyi en geçerli yol olarak gören İslâmcıların ise putperest gördükleri bu dönemin mirasına Türkçülerin sahip çıkmalarına şiddetli itirazları olacaktır. Bu iki gurup arasında fikri ayrışma *biz kimiz* sorusuna verilen cevapta ve bununla bağlantılı olarak oluşturulan tarih görüşlerinde kendini göstermekteydi. Bu dönemde istibdat karşıtı Genç Türklerle birlikte hareket eden *Sırat-ı Müstakim* çevresinde fikri faaliyette bulunan İslâmcılar ile daha sonra Türk Yurdu çevresinde faaliyette bulunan Türkçülerin bir sürelik yol arkadaşlığı bu tartışmalarla yavaş yavaş sona ermeye başlayacaktır. Balkan Savaşı dini bir hava yaratmakla birlikte, siyasette Türkçülüğün etkisinin artmasına katkı yapmıştı. Bu dönemde ilk kez olarak *Türk hükümeti*, *Türk ordusu*, *Türk hakanı* gibi aidiyet ifadeleri kullanılmaya başlandı. Bu durum karşısında Meşrutiyet'e sıcak bakan İslâmcıların, *Sırat-ı Müstakim* ve *Sebilüreşad*'da Türkçülerle dikkat çeken birliktelikleri sonlanacaktır. İslâmcılar bir yandan Türkçülerle yollarını ayırırken, demokratik, özgürlükçü bir rejime olduğu

---

³³ Akçuraoğlu, *Türk Yılı 1928*, s.434.

kadar milliyetçi bir rejime de karşı olduklarını ifade ediyorlardı. Hatta bu konuda Türkçülerle sert tartışmalara girişmekten de çekinmeyeceklerdir.

Türkçülük fikrinin gelişimi ile Cengiz ve halefleri hakkındaki olumsuz yargıların izalesinin gerekliliğini çok iyi bilen Akçura, *Türk Yurdu* mecmuasının ilk sayısında hemen bu konu ile başlaması ilginçtir. Onun tefrika halinde on bir sayı neşrettiği “*Müverrih Leon Cahun ve Muallim Bartold’a Göre Cengiz Han*” başlıklı yazısı, Türk tarihçiliği açısından olduğu kadar Türk düşünce hayatı bakımından da bir Cengiz sorunu ihdas etmiş bulunuyordu.³⁴ Cengiz ve ahfadına nasıl bakılacağı, tartışmanın özünü teşkil ediyordu. Akçura’nın temel görüşü “*Cengiz İmparatorluğu ile Türk-Tatarların tarih-i hayatiyesi kesb-i sarahat edip bir şekl-i muayyen almıştır, Cengiz Türk ırkına mensup akvamın hemen cümlesini birleştirdi. Cengiz ve oğulları zamanında büyük bir Türk imparatorluğu hâsıl olmuştu*”³⁵ şeklindeydi.

Yani Türklük temelinde oluşacak birliğin yaratacağı güç peşindeydiler. Akçura, Türk kamuoyundaki Cengiz ve Tatarlar hakkında olumsuz düşüncelere karşı da ciddi bir mücadele başlatır. Bu mücadelenin merkez üssü *Türk Ocakları ve Türk Yurdu* olacaktır. *Tasvîr-i Efkâr*’da *Ebuzziya Tevfik*’in Rusların zalimliğini anlatırken Tatarları sorumlu gösteren “*zaten Moskof damarlarına ara sıra dökülmüş Tatar kanları, bu kavmi- zahiren ne kadar temeddün ederse etsin daima hunharlığa sevk edecektir*” şeklindeki ifadelerine karşı yoğun bir kampanya başlatılır. Türk Derneği çevresinden gençler, gazeteyi protesto ederler. Akçura, 7 Nisan 1911 yılında *Feziye Kütüphanesi*’nde ve devamında *Şark Tiyatrosu*’nda “*Türk ve Tatar Birdir Türkler Medeniyete Hizmet Etmiştir*” başlığında kapsamlı bir konferans verir. Bu konferans metni daha sonra *Türk Yurdu*’nun ekinde yayınlanır.³⁶ *Türk Yurdu*’nda Akçura’dan başka diğer yazarların da bu çizgide yazıları neşredilir. Bu tartışmalarda öne çıkan isimlerin başında *Ahmet Ağaoğlu* gelir. Türkçülük, İslâmcılıktan ayrıştıkça Ağaoğlu’nun da İslâmcılarla olan organik bağının zayıflamıştır. *Türk Yurdu*’ndaki Türk dünyasını tanıtan yazılarında “*Türk âlemi içinde İslamlık ve Türklük olmak üzere iki cereyanın mevcut olduğunu, bunların mesailerini birleştirip birleştiremeyeceğine*” dair görüşlerini paylaşır. Başlangıçta görüşlerini yaymak için özgür bir zemin

³⁴ Yusuf Akçuraoğlu, *Türk Yurdu*, 1-11, (1911).

³⁵ Yusuf Akçuraoğlu, “Türk ve Tatar Tarihi”, *Türk Yurdu*, 19, (1912), s. 319.

³⁶ *Türk Yurdu*, 24, (1913), s.425- 430.

olarak kullandığı İslâmcı *Sebilürreşad* dergisiyle bu kez Türkçülüğün İslâm'la bağdaşıp bağdaşmadığı konusunda bir sert tartışmaya girecektir. Nitekim bu dönemde *Ahmet Naim*, *Süleyman Nazif* gibi isimlerin Türkçülere karşı yaptıkları saldırılara karşı Türkçülüğün savunmasını Akçura'dan başka, Gaspıralı ve Ağaoğlu, üstlenmiştir. Ahmet Naim, Müslüman kimliğini Türk, Arap vb. olarak parçalamanın doğru olmadığını savunurken, Türkçülerin Türk tarihine olan ilgilerini *şirk* olarak değerlendirmekteydi. Burada tartışma dönüp dolaşıp yine Cengiz'e odaklanmıştır: “*Cengiz'in yurasını bilmek, İlhân'ın yurdunu tanımak, Altun Ordu'yu anmak bize lâzım değil. Mazideki işrak (şirk koşma) ile tefahür (övünme) edilemez. Bize şer'-i Muhammedi'yi, İslâm yurdunu, mücâhidîn-i İslâm'ı bilmek, tanımak lâzım*” diyerek karşı çıkar.

Ağaoğlu'nun Türkçülerin tarih anlayışına saldıran bu görüşlere karşı Türk Yurdu'ndan “*İslâm'da Dava-yı Milliyet*”³⁷ başlıklı iki makalesi ile cevap verir. Saygılı bir üslupla kaleme aldığı, ayet ve hadislerden desteklediği bu yazısında Ağaoğlu, Ahmet Naim'in *kavm* veya yeni anlayışa göre *millet* sözü ile *asabiyet* sözünü karıştırdığını, İslâm'ın milliyetçiliği değil millet oluşumuna da engel olan kabilecilik anlamına gelen asabiyeti yasakladığını dile getirir.

“Asabiyet, aşiret halinde yaşayan, vahdet-i milliyesini duymamış, kendini bilmez, nereye doğru yürüdüğünü anlamaz, muhitlere mahsustur. Milliye ise bunun aksidir, yani kendini bilir bir vicdan-ı milliye malik bir muhittir.” der.³⁸

Sebilürreşad'ın yönetmeni *Mehmed Akif* 1912 şartlarında bu kampanyaya katılır. Onun dergisinde çıkan bir yazıda, *Türk* de ne demek oluyor? “*Türk, Osmanlı Saltanatı, İslâm Hilâfeti adını taşıyan bir siyasal şirketin üyelerinden yalnızca bir tanesidir*” diyordu. Bu konuda en sert muhalefeti yürüten *Ahmet Naim* (1872-1934), 1913 yılında “*İslâm'da Dava-yı Kavmiyet*” adıyla bir kitap yazarak, Türkçülüğü, Rusya'dan gelen Tatarların icat ettiği bir efsane olarak tanımlamakta ve İslâm'a bir ihanet olarak görmekteydi. İslamcılardan Türkçülüğe yöneltilen eleştirilere karşı İsmail Gaspıralı ve Ahmet Ağaoğlu tarafından *Türk Yurdu* ve *Yeni Mecmua*'da kapsamlı cevaplar verilir. Türk milliyetçiliğinin şoven tutuculuktan uzak, insaniyetçi

---

³⁷ Ahmet Ağaoğlu, “İslâm'da Dava-yı Milliyet”, *Türk Yurdu*, 71, (1993), s.372- 376.

³⁸ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi II.-IV. Cilt*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1983, s. 420.

bir hareket olduğu anlatılır. Ayrıca bu dönemde büyük bir ivme kazanan Türkiyat çalışmalarının verdiği yeni bakışlarla iddialarını desteklerler.³⁹

Osmanlıcılık siyasetini savunanlar da İslâmcılar gibi Türkçülere karşı saldırıya geçerler. Bunların başında ünlü yazar *Süleyman Nazif* bulunmaktadır. Süleyman Nazif de Türklüğü inkâr noktasına vardığı eleştirilerini, Türkçülüğün Balkan Savaşı felaketinden daha büyük bir felâkete yol açmakta olduğuna kadar sertleştirmiştir. Süleyman Nazif'in Ahmet Naim'le aynı hususları tartışma konusu yaptığın görüyoruz. Bu hususların başında yine *Cengiz tartışması* gelir “*Bunu kimse inkâr edemez ki Sultan Osman'ın miras-ı mukaddesi, Hazret-i Muhammed'in metrukât-ı mübarekesiyle kabil-i muhafazadır. Cengiz'in yâd-ı mezalimi ile değil*”.⁴⁰

İctihâd dergisinden sert, ateşli ve heyecanlı yazılarına karşı Ağaoglu, *Sabık Trabzon Valisi, Süleyman Nazif Beyefendiye* hitaben *Türk Yurdu* dergisinden makul, mutedil ve saygılı bir üslupla cevap verir. Aslında Ağaoglu yazılarında da İslâmlığın ve Osmanlılığın da gerçek hamilerinin Türkçüler olduğu fikrini savunmaktaydı. Ağaoglu, “*Türk Medeniyeti ve Tarihi*” yazılarında Darülfünun muallimlerinden *İskender Marki*'den naklen; “*Size Asyalılar, Turanîler, Moğollar deseler çekinmeyiniz*” dedikten başka İslâm öncesi Türk tarihinin de görkemli ve medeni olduğunu ispat etmeye çaba gösterir.”⁴¹

Cihan Harbi yılları, İslâm birliği ve Türk birliği siyasetinin devlet ideolojisi olarak desteklemesi yanında savaşın özel koşulları iki kesimin de tartışmaları bir süre ertelemesine yol açmıştır. Şevket Süreyya Aydemir, kendi kuşağının bu tür hayallerle vatan savunması için kendilerini cepheden cepheye savuracak gücü nasıl bulduklarını kendi özel hikâyesinde anlatır. *Müfide Ferid*'in roman kahramanı *Aydemir* soyadını alması da böyle bir Turancı ülkünün onda kalan mirasıdır.⁴² Bu kuşaklar isimlerinin yanına *Gökalp, Tuğrul, Alptekin* gibi eski Türkçe isimler almayı itiyat edinmişlerdi. Millî mücadele milliyetçi bir temele sahip olsa da bu

³⁹ Ahmet Ağaoglu, “Türk Medeniyeti Tarihi”, *Türk Yurdu*, 40 (1913), s.292- 296; Sayı 43 (1913), s.340-345; Ağaoglu'nun cevabı, *Yeni Mecmua*, 35 (1913), s. 163; İsmail Gaspıralı, “Türklük- Osmanlılık”, *Türk Yurdu*, 69 (1914), s.358- 359.

⁴⁰ Yusuf Hikmet Bayur'dan naklen: “*Bunu kimse inkâr edemez ki Sultan Osman'ın miras-ı mukaddesi, Hazret-i Muhammed'in metrukât-ı mübarekesiyle kabil-i muhafazadır. Cengiz'in yâd-ı mezalimi ile değil*.” Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, s. 425.

⁴¹ *Türk Yurdu*, ilgili sayılar: 1913, Sayı 40, s. 296.

⁴² Şevket Süreyya Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1999, s.123.

dönemde bütün kesimler fikri ayrılıklarını ertelemiş önceliği vatan müdafaasına vermişlerdir.

ÇAĞDAŞ TÜRK TARİHÇİLİĞİNDE CENGİZ VE MOĞOLLAR

Milli uyanış döneminin daha çok siyasi mahiyet taşıyan görüşler çerçevesinde değerlendirilen Cengiz sorunu, tarihçilik mesleği ile ilmi usul ve esaslara dayandıkça daha tarafsız değerlendirmelerin konusu olması mümkün olmuştur. Yine de bu konu, zaman zaman şiddeti azalıp artmakla birlikte günümüze kadar siyasi ve fikri tartışmaların odağında olmaya devam edecektir.

Cumhuriyetin kuruluş yıllarında Rıza Nur'un eserinde Cengiz ve Moğolları Türk sayan görüşlerine karşı Necip Asım Bey, daha önce Türk Tarihi adlı eserinde savunduğu eski görüşlerini değiştirerek karşı çıkmış, eserini ve görüşlerini esas aldığı Leon Cahun'u bu kez aşağıdaki ifadelerle eleştirmiştir.

Leon Cahun'un ve sairenin Cengiz için: 'Türk vahdetine hadim olmuştur' demeleri kuru laftır. Cengiz bir cihangirdir. Her cihangir gibi o da bir kozmopolittir. Emeline nail olmak için Türk gibi bir savaş unsurunu idaresi altına almıştır ve bu işte muvafık olmak için dünyanın en zengin bir memleketi olan Çin'i de hükmü altına almıştır. Eğer maksadı Türk vahdeti olsa idi Çin'e gider miydi? Kim ne derse desin ben ne Cengiz Han'ın Cihangirliğinden bir şeref isterim ne de cinayetlerinden mesuliyet! Ve zannediyorum ki neticede birleşiyoruz. Eğer öyle ise tamamiyle Moğol müessesesi olan kurultayı, Ergenekon kurtuluş bayramını, Kırım hanlarının veliahtlarına verilen kalgaylık ünvanını da sahiplerine verelim.⁴³

Millî bir aydınlanma hareketine dayanan cumhuriyetin kültür siyaseti, İslâm öncesi Türk tarihini, geri kalmışlığın pasından kurtulmak, çağdaş bir toplum kurmak, kaynaşmış, kenetlenmiş yeni bir ulus yaratmanın vasıtalarından biri olarak görülmekteydi. Türklerin Asya'daki uzak geçmişlerini öğrenmek, din-devlet ilişkisini laik temeller üzerine oturtmak için uygun bir bilinç yaratabilecekti.⁴⁴ Bu yüzden hanedan yerine milleti

---

⁴³ Necip Asım, "Bir Aylık Neşriyat", *Türk Yurdu*, 10/17 (1925), s. 201.

⁴⁴ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, haz., Ahmet Kuyas, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008, s. 521- 526; Erol Güngör, *Dünden Bugünden Tarih, Kültür, Milliyetçilik*, Ankara: Mayaş Yayınları, 1984, s.148-149.

esas alan bir tarih algısı büyük önem kazanmıştır. Bu konuda Atatürk ve Togan arasında geçen görüşme ilgi çekicidir. Togan'ın *Kazan Üniversitesi Arkeoloji Cemiyeti* için hazırlayıp Akçura vasıtasıyla *Bilgi Mecmuası*'nda yayınlattığı *İbn Haldun* ile ilgili çalışması, ondan habersiz Türkiye'de din-siyaset ekseninde bir dizi tartışmaya neden olmuştur. Bu makalede teokrasinin Türkler için felaket olduğu ve İslâm'ın özüne uymadığı fikri işlenmektedir:

Türkler ve Moğolların idare sisteminde din ile bağlı bir şey yoktur. Çingiz'in Yasa sisteminin tatbiki İslâm âleminde yeni bir devir açtı. Bu yasa Türkiye'de Yasa-i Osmanî ve tamga sistemini bıraktı. Orta Asya'daki İslâm memleketlerinin Rusya'ya esir olmalarının başlıca sebebi bunların Çingiz Yasası'nda ayrılarak Şeriate dönmeleri olmuştur. İbn Haldun büyük tarihini yazdığı zaman Türk âleminde büyük hadiseler zuhur etmişti. O Şam'da Temür'le görüştü. Onun Türk kavmiyle ilk hakiki teması bu suretle başladı ve ayrı kitap yazıp bu hatıratı tesbit etti. Temür, memleketini Yasa ve Tüzükle idare etti."

Atatürk de makaleyi yazım yanlışlarını düzeltecek kadar derinlemesine okuyup incelemiş, 1 Şubat 1930'da Çankaya Köşkü'ndeki davette Togan'a beğenilerini de ifade etmiştir.⁴⁵

1930 yılında, daha sonra Türk Tarih Kurumu'na dönüşecek olan, *Türk Ocağı Türk Tarihi Heyeti*'nin kamuoyunun bilgi ve görüşlerini almak üzere hazırladığı, *Türk Tarihinin Ana Hatları* adlı eserde *Orta Asya*'ya hasredilen XI. Bölüm alt başlığında *Cengiz Devri, Büyük Türk-Moğol İmparatorluğu* başlığıyla olumlu bir gözle verilmiştir. *Timur Devleti* başlığında askeri başarılar ve medeni gelişmeler özet olarak verilmeye gayret edilmiştir.⁴⁶ Bununla bağlantılı olarak 1931 yılında liseler için hazırlanan ve on yıl kadar okutulan Atatürk'ün de katkıda bulunduğu dört ciltlik *Tarih* eserinde yine Cengiz siyasi tarihin gelişimine göre, olumlu bir bakış açısıyla "*büyük bir devlet adamı*" olarak, seferleri ise "*Cengiz'in Fetihleri*" başlığı ile sunulur. Cengiz'in kurduğu imparatorluk bir "*Türk-Moğol Devleti*" olarak tanımlanır. Moğollar ise bir hüküm verilmeden zikredilir. 30 sayfadan fazla

⁴⁵ Zeki Velidi Togan, *Hâtıralar*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999, s.104-105.

⁴⁶ Eseri hazırlaya *Türk Tarihi Heyeti*'nin azaları; Afet İnan, Mehmet Tefik, Samih Rifat, Yusuf Akçura, Reşit Galip, Hasan Cemil, Sadri Maksudi, Şemseddin Günaltay, Vasıf ve Yusuf Ziya'dan oluşuyordu. Eserin tekrar baskısı için bkz. *Türk Tarihinin Ana Hatları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.

yer ayrılmış olan *Timur* ise halkın sevgisini kazanmış, diplomat, adil, zeki örnek bir hükümdar olarak takdim edilir.⁴⁷

1934 yılında çıkarılan ve Türk uluslaşması yolunda büyük bir etkiye sahip olan *Soyadı Kanunu*, Türkiye dışında kalan Türklerin uzak tarihleri yanında Cengiz, Timur ve haleflerine ait olan şahıs, topluluk ve yer adlarının, soyadı olarak kullanıma girmesine fırsat vermiştir. *Cengiz, Timur, Noyan, Çağatay, İlhan, Barulas, Altan, Moğol, Moğultay* gibi soy isimleri çağrışımlarıyla konuya millet bilincinde süreklilik kazandırmıştır.⁴⁸

Cumhuriyet döneminde ulus temelli gelişen Türk tarihçilik mektebi sadece Cengiz, Timur ve halefleri sorununu değil, *Şah İsmail, Uzun Hasan* ve diğer benzeri sorunları da ilmi tarihçiliğin yöntemleri, güçlü akademik ve kurumsal yapılar sayesinde ihtilaf kaynağı olmaktan çıkartmaya çalışmıştır. Türkiye’de tarihten, edebiyat tarihine, hukuk tarihinden, müesseseler ve iktisat tarihine kadar beşerî bilimlerin pek çok alanında öncü çalışmalar yapan *Mehmed Fuad Köprülü*, siyasi ve fikri tartışmaların dışında ilmi usulleri esas alan bir yaklaşım geliştirmeyi başarmış, bu yönü ile kendi ilmi mektebini oluşturmuştur. Onun bu konudaki görüşleri Rus ve Batı Türklük biliminin sürekli gelişen birikimine yaslanır. Bu birikimi Türk medeniyetinin bütünlüğü içerisinde eleştirel değerlendirmelere tabi tutarak yeniden üretmeye çalışır. O, Cengiz veya Moğolların Türklüğünden daha çok *Cengizliler* zamanında Türk dili ve edebiyatının gelişmesi ile ilgilenmiş, bu dönemi Türk tarihinin ve medeniyetinin bir parçası olarak görmüştür. Onun; “*Moğolların Türk ekseriyeti içinde dillerini unutarak süratle Türkleşmeleri yalnız Altın Orda ve Türkistan’a münhasır kalmamıştır; İran’da ve Anadolu’da dahi aynı şeyi görüyoruz*” yaklaşımı Türk tarihçilik mektebinin kendinden sonraki ilmi anlayışını büyük oranda belirlemiştir. Timur ve halefleri konusunda ise çok daha açık bir tavır ortaya koyan Köprülü, Timurular devrinde ortaya konan maddi medeniyeti, Türk medeniyeti bakımından bir zirve olarak görür.

⁴⁷ “Cengiz çok büyük bir devlet adamıydı”. “Az zamanda sağlam bir idare kurmayı, disiplini çok kuvvetli bir ordu yaratmayı başardı.” “*Temuçin ve Türk- Moğol Devletinin Kuruluşu*”, “Moğol isminin tarih sahnesine çıkışı, 13. Asırda Cengiz İmparatorluğu’nun kuruluşundan sonradır”. *Tarih II Orta Zamanlar*, İstanbul: Devlet Matbaası, 1931, s.253-254, 356; “*Timur çok şöhrat ve sevgi kazandı, Herkes onun kahramanlığından ve adaletinden başka bir şey konuşmuyordu.*”, s. 312; “*Cengiz İmparatorluğu, Cengiz Han’ın evlatları, Büyük Moğol devleti, Hint’te Türk- Moğol imparatorluğu*”, *Tarih III Yeni ve Yakın Zamanlar*, İstanbul: Devlet Matbaası, 1931, s. 1, 51, 80, 82, 179, 315.

⁴⁸ Soyadı anlatılarının derlendiği bir çalışma olarak bkz. Emine Gürsoy Naskali, *Cumhuriyet Tarihi Soyadı Hikâyeleri*, İstanbul: Doğan Kitap, 2013.

“Avrupalıların Büyük Moğol İmparatorluğu dedikleri Türk İmparatorluğu’na Timurlular ve daha doğrusu Baburlüler İmparatorluğu adını vermek daha uygundur” der.⁴⁹ Buna karşın Köprülü, Osmanlı hanedanının etnik menşeinin Moğol/Tatarlığı konusunda J. Marquart, P. Wittek’ten ve Zeki Velidi Togan’ın görüşlerine karşı 1941 yılında *Belleten*’de çok kapsamlı bir cevap verir.⁵⁰

Atatürk döneminde devletin kültür ve tarih siyaseti nedeniyle Cengiz ve Moğolların Türklüğü tartışmaları, hızını kaybeder. Bu dönemde ve sonrasında umumi Türk tarihine dair görüşleri ve kendine özgü tarihçilik anlayışı nedeniyle Zeki Velidi Togan’ı ilmi tartışmaların hep içinde görüyoruz. Togan, Marquart’ın *Kay=Kayı* birleştirmesi iddiasını geliştirerek daha kapsamlı bir şekilde ortaya koymuştur. 1932’de Birinci Türk Tarih Kongresi’ndeki muhalif tavrı nedeniyle yurt dışına çıkmak zorunda kalan Togan, bu kez siyasi görüşleri nedeniyle 1944 yılında da Irkçılık-Turancılık davasının sanıkları arasına sokulmuştu. Togan’ın Cengiz ve Timur konusunda görüşlerinin etkisi, Türkiye’de erken zamanda makes bulmuş olmasına rağmen çok partili hayatta yine tartışmaların odağında olur. Kimlik tartışmalarının canlandığı bu dönemde Cengiz ve Moğolların yeniden tartışma konusu yapılması şaşırtıcı değildir. Türk tarih mektebinin Anadoluculuk ile muhafazakâr eğilimleri taşıyan üyeleri Cengiz, Timur ve Moğollar konusunda yeni tartışmalar başlatmışlardır. Köprülü mektebinden *Mükrimin Halil Yinanç, İbrahim Kafesoğlu, Osman Turan, Mehmet Altay Köymen* gibi güçlü Selçuklu tarihçilerinin Türkiye tarihine ilişkin ciddi hacimli çalışmaları, tarihçiliğin gündemini Müslüman Türk çağına yöneltmiştir. Türkistan, Ön Asya ve Anadolu’daki Moğol istilasını, Türk olmayan yıkıcı bir harekât olarak gören bu kuşak, Cengiz imparatorluğunu bir Türk-Moğol imparatorluğu olarak gören ve İlhanlı hâkimiyeti altındaki Anadolu’nun iktisadi vaziyetini ticaretin ve bayındırlık hizmetlerinin inkişaf ettiği bir dönem olarak gören Togan’a⁵¹ karşı eleştirilerini yükselteceklerdir.

⁴⁹ Bartold, *İslam Medeniyeti Tarihi*, s.199, 237.

⁵⁰ Mehmet Fuad Köprülü, “Osmanlı İmparatorluğu’nun Etnik Menşei Meseleleri”, *Belleten*, 7/28 (1943), s. 219- 303.

⁵¹ Togan’ın İlhanlı dönemine ilişkin olarak yaygın görüşlerin aksine Anadolu’nun medeni hayatına olumlu yönlerini ortaya koyan yaklaşımı, hocası Barthold ile aynı doğrultudadır. Osmanlı devletinin kuruluşunda ve kurumlarında İlhanlı etkisinin çok daha belirleyici olduğu görüşü,

Bu konuda en sert tartışmayı başlatan İbrahim Kafesoğlu olacaktır. O, Togan'ın 1941 yılında yayınlamış olduğu "Moğollar, Cengiz ve Türklük" adlı eseri yanında 1946 yılında yayınladığı "Umumi Türk Tarihine Giriş" adlı eserlerini hedef alan "Türk Tarihinde Moğollar ve Cengiz Meselesi" başlıklı kapsamlı ve sert bir eleştiri yazısı kaleme alır. Togan'ın bu konudaki çalışmalarını önce şekil sonra muhteva bakımından değerlendirir:

Henüz halline muvaffak olunmamış problemlerin malum gerçekler gibi alındığı; katiyetle bilinmeyen meselelerden ve kıymetsiz birkaç delile istinaden büyük neticeler çıkarmak gibi yanlış yollara girildiği; hele bir müellif tarafından kendince mühim bahislerde, zorlamalar yapıldığı zaman, hakikatlerin ne kadar değiştirildiğini göstermek bir takım peşin hükümler tesiri altında kalmış tedkikçilerin bu hükümlerini muntazaman tekrarlama itiyadından kurtulamadıklarına dair bir numune vermektedir" diye Togan'ı ağır bir şekilde eleştirir.

Togan'ın eserinde Moğollar, Cengiz ve Timurlular bahislerine ayrıntılı ve uzun yer vererek diğer bahisleri geçiştirdiği, bu yolla Cengiz ve Moğolları daha önemli hale getirmeye çalıştığını söyler. Türklerle Moğolların soyca ayrı olduklarını, Türkçe ve Moğolcadaki müşterek kelimelerin komşuluk münasebetiyle oluştuğunu, Cengiz'in Türk değil, ırk ve dil olarak şüphe duyulmayacak şekilde Moğol olduğunu savunur. Moğollarla Türkler arasındaki bazı inanç, anlayış, gelenek ve görenek ortaklıklarının, aynı kültür dairesine mensup olmaktan kaynaklandığını ileri sürer.⁵² Sıra dışı bir tarihçi olan Togan, daha önce Türkiye'de doğrudan giriştiği ilmi ve fikri tartışmalardan yaşadığı acı tecrübeleri sebebiyle Kafesoğlu'nun doğrudan kendine yönelttiği eleştirilere bu kez dolaylı yoldan cevap vermeyi tercih eder. Başkanı olduğu *İslâm Tedkikleri Enstitüsü'nün* dergisinde doktora öğrencisi olan Çin Müslümanlarından *Celeleddin Wang-zin-şan*'nın Kitabiyat kısmında neşrettiği yazısıyla gecikmeli olarak cevap vermiş olur. Celeleddin Wang-zin-şan, yazısına Kafesoğlu'nun söz konusu makalesi ile yine Togan

---

onun Genel Türk Tarihi çalışmalarında ortaya koyduğu temel tezlerden birisidir. Zeki Velidi Togan, "Moğollar Devrinde Anadolu'nun İktisadi Vaziyeti", *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, 1 (1931), s.1-42; Zeki Velidi Togan "Reşideddin'in Mektuplarında Anadolu'nun İktisadi ve Medeni Hayatına Ait Kayıtlar", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 15/1-4 (1953-1954), s.33-49; Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul: Enderun Kitabevi, 1981, s. 251-342.

⁵² İbrahim Kafesoğlu, "Türk Tarihinde Moğollar ve Cengiz Meselesi", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 5/8 (1953), s. 105- 136.

eleştirileri yaptığı “*Selçuklu Ailesinin Menşei Meselesi*” başlıklı iki yazısını *cerh* yani yaralamak amacıyla kaleme aldığını belirterek başlar. Kafesoğlu’nun Moğolları aşağılayan ifadelerini öne çıkararak, “*Cengiz sülalesinin Türklükle hiçbir ilgisi olmadığı fikrinde olduğundan, bunları Türk tarihine ait bir esere ithal etmeyi “akvam-ı vahşiyeyi Türk tarihine karıştırmak nazariyesi ile bakmış” olduğunu belirtir. Kafesoğlu’nun ön yargılı ve hakaretamiz ifadeleri ile Togan’ın ilmi haysiyetine ve şahsına karşı tecavüze giriştiğini, tarihi kayıtları ve Togan’ın sözlerini açıkça tahriften de çekinmemiş olduğunu söyler. Yazısında Togan’ın teksir edilmiş fakat yayınlanmamış kendi cevabından da alıntılar yapar. Kafesoğlu’nun Cengiz’in ecdadının Göktürklerin Şato şubesinden geldiğine dair Çin elçisi *Ciao Hong*’un haberini boşa çıkarmak için *P. Pelliot* tarafından yazılan kendisinin görmediği, fakat görmüş gibi nakletmesini eleştirir. Bir Çinli olarak konunun ilmi yönüyle ilgilendiğini, kendi çalışmaları ile hocası Togan’ı haklı bulduğunu göstermeye çalışır.⁵³ Bu tartışma daha ileriye gitmeden kapanır. Ancak Kafesoğlu, Togan’ın 1970 yılındaki vefatı üzerine tabutu başında yaptığı ve sonra yayımlanan konuşmasında Togan’ın şahsiyeti, mücadelesi ve ilmi faaliyetlerini övgü dolu sözlerle anmış olsa da “*Aldığı ilmî neticelerde eksiklik ve düşünceleriyle umumi kanaatler arasında intibaksızlık olabilir*” diye örtülü olarak bu eski tartışmaya gönderme yapmayı da ihmal etmemiştir.⁵⁴ Türkiye’de doğu ve kuzey Türklüğünün kültür, folklor ve edebiyatları konusunda çok özgün çalışmalar ortaya koymuş olan Abdulkadir İnan, Cengiz ve Moğollar konusunda hemşerisi Togan ile aynı çizgide görüşleri ortaya koymuştur. Cengiz ve haleflerinin doğu ve kuzey Türkleri üzerindeki etkisi yanında Altay ve Sibiryaya Türk halklarının inançları ve kültürleri ile Moğollarını karşılaştıran çalışmaları bu yöndedir.⁵⁵*

1960 İhtilali sonrasında Türkçülüğün giderek siyasi muhalefete kayması bu konudaki tartışmaları yeniden gündeme getirir. Bu konuda tartışmalara katılan isimlerin başında Nihal Atsız gelir. Daha çok Rıza Nur’un tesirinde kalan Atsız, Cengiz ve Timur imparatorluklarını Türk tarihi dışına çıkarmanın Türklüğün menfaatine olmadığı görüşündedir. 1966 yılında *Ötüken* dergisinde çıkan “*Cengiz Han ve Aksak Timur Beg Hakkında*” adlı

⁵³ Celaleddin Wang-zin-şan, “İbrahim Kafesoğlu, Türk Tarihinde Moğollar ve Cengiz Meselesi”, *İslâm Tedkikleri Enstitüsü Dergisi*, 2/2-4 (1960), s.263-268.

⁵⁴ İbrahim Kafesoğlu, “Ord. Prof. Zeki Velidi Togan’ın Ardından”, *Milli Kültür*, 79 (1990), s.31.

⁵⁵ Abdulkadir İnan, *Makaleler ve İncelemeler 2 Cilt*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1998.

yazısı ile görüşlerini açık bir şekilde ortaya koyar. O, her iki cihangiri de Türk olarak kabul eder. Bu meseleyi Doğu Türklüğü ile Batı Türklüğünün kavgası olarak kabul eder. Kazan Tatarlarını Bulgar ve Kırım Tatarlarını da Kıpçaklardan geldiği cihetle kâmilen Türk sayar ve Moğollar ile Türkleri de iki kardeş millet olarak görür.⁵⁶

Türk tarihçiliğinde Cengiz ve Moğollar hakkında Akçura'nın görüşlerini devam ettiren bir diğer tarihçi *Akdes Nimet Kurat*'tır. Onun gibi Rusya Türklerinden olan Kurat, Cengiz imparatorluğunu bir Türk-Moğol İmparatorluğu olarak görür. Türk kavimleri ve Rusya tarihine hasredilen çalışmalarında özellikle Altın Orda mirasının Türk ve dünya tarihindeki yerini ortaya koyması önemlidir.⁵⁷ Türkiye'yi Asya'daki soydaşlarına bağlayan bir tarihçilik yorumu olan Cengiz ve haleflerini sahiplenen tarihçilik anlayışı, Soğuk Savaş sürecinde dar bir tarihçi muhitinin konusu olmuştur. Bu dönemde hocamız *Bahaeddin Ögel* çalışmalarında Moğollar ve Türklerin ilk zamanlardan itibaren ayrı etnik oluşum çizgisine sahip olduklarına dikkat etmekle birlikte, karşılıklı etkileşimlerini de göz ardı etmez. Büyük Hun İmparatorluğu adlı eserinde erken zamanlarda Hunlar ile Moğolların ayrı bir yapıda olduğu kadar Hun tarihini, Moğol tarihinin dışında göstermek konusunda da hassasiyet gösterir. Eserinde *Meté'nin Tunghu* Akını, doğuda *Proto- Moğol* dünyasını dağıtması başlığında verilir. Buna karşın özellikle kültür tarihi çalışmalarında Cengiz imparatorluğunu ve haleflerini Türk tarihi içerisinde değerlendirir. Hocası Abdulkadir İnan'ın tesiriyle devlet anlayışı, inançlar, gelenekler, hayvancı iktisadiyat bakımından Türk-Moğol halklarının kültürlerini ortak değerlendirme eğilimindedir. Cengiz Han'ın doğup büyüdüğü çevreyi birçok proto-Türk kültür ve geleneklerini içinde saklayan bir bölge olarak değerlendirir. Ayrıca Cengiz İmparatorluğu'nun kuruluşundaki Türk unsurları ortaya koyduğu *Sino-Turcica* adlı eserin alt başlığını "*Çingiz Han ve Çin'deki Hanedanının Türk Müşavirleri*" olarak düzenlemiş olması bu bakımdan önemlidir.⁵⁸ Oğuzlar, Türkmenler, Türk illeri ve şehirleri üzerine yoğunlaşan çalışmaları ile dikkat çeken Faruk Sümer,

⁵⁶ Hüseyin Nihal Atsız, *Türk Tarihinde Meseleler*, İstanbul: İrfan Yayınevi, 2015, s. 65- 71.

⁵⁷ Bkz. Akdes Nimet Kurat, *IV. ve XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz'in Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Ankara: Ankara Üniversitesi Dil Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1972, s. s. 119, 120; Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1948.

⁵⁸ Bahaeddin Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981, s.246; Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş 9 Cilt*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1984, s.121; Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989, s.573; Bahaeddin Ögel, *Sino-Turcica Çingiz Han ve Çindeki Hanedanının Türk Müşavirleri*, Taipei, 1964.

İlhanlı hâkimiyeti döneminde İran ve Anadolu tarihine ilişkin araştırmaları ile mümkün olduğunca siyasi mülahazalardan uzak bir yaklaşımla bu konuya eğilmiştir. Moğolların önünden Türkistan'dan Anadolu'ya seçkin unsurların akmasını Anadolu'nun Türkleşmesi bakımından yararlı görmektedir. Timur istilasının Anadolu'da Beylikler döneminin uzamasına yol açsa da Türklüğün siyasi ilerleyişine engel olmadığı görüşündedir.⁵⁹ Yine bu dönemde Togan'ın öğrencisi *Mustafa Kafalı'nın Ötemiş Hacı Cengiznâme* üzerine yaptığı çalışmalar, Cengiz uluslarının Türk tarihindeki yerini ortaya koyan çalışmalar olarak önemle zikredilmesi gerekir.⁶⁰

Milli uyanış devriyle birlikte Timurlulara karşı oluşan olumlu bakış, Cengizlilere nispeten tüm dönemlerde kendini koruyabilmiştir. Bunda göz kamaştırıcı, Timurluların görkemli maddi medeni mirasının etkisinden söz edebiliriz. Bu konuda Kurat'ın öğrencisi İsmail Aka, Timur ve Timurlular üzerine çalışmalar yapmıştır.⁶¹ Bunlar Türk tarihçilik mektebinin artık siyasi tartışmalardan giderek uzaklaşarak kendi özgün bilim yolunu bulduğunu gösteren çalışmalardır diyebiliriz. Son olarak bu dönemde Ögel'in doktorantı *Abdulkadir Yuvalı'nın* 1980'de "*Hülagü Han ve Zamanı*" başlıklı teziyle başladığı çalışmaları⁶², Cengizlileri Türk tarihinin bir parçası olarak gören çizginin devamı niteliğindedir.

Soğuk Savaş'ın sona ermesi ardından ortaya çıkan geniş Türk dünyası olgusu, bilincimizdeki Cengiz ve halefleri ile ilgili tartışmaları yeniden gündemimize getirmiştir. Bu noktada birbirinden bağımsız ve kendiliğinden konuyla ilgili sürekli bir gündem oluşmaktadır. Ancak doğrudan bu konuya hasredilmiş ayrıntılı bir monografik çalışma göze çarpmaz. Yakın zamanda neşredilen Osman Karatay'ın "*Moğolların Türklüğü Meselesi*" başlığındaki çalışması, yukarıda konu ettiğimiz Togan

⁵⁹ Faruk Sümer, "*Anadolu'da Moğollar*", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, 1 (1969), s.1-147; Faruk Sümer, "*Türkiye Kültür Tarihine Umumi Bir Bakış*", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 20/3-4 (1962), s.213-245.

⁶⁰ Mustafa Kafalı, "*Ötemiş Hacı'ya Göre Cuci Ulusu'nun Tarihi*", Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1965; Mustafa Kafalı, *Altın Orda Hanlığı'nın Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1976.

⁶¹ İsmail Aka, *Timur ve Devleti*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000.

⁶² Abdulkadir Yuvalı, *İlhanlı Tarihi*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2017.

ve Kafesoğlu arasındaki tartışma çerçevesinde tarih, etnojezya ve sosyal antropoloji ekseninde konuyu yeniden ele alır.⁶³

Buraya kadar, konu etrafındaki tartışmaların Türk tarihçiliğine özgün kazanımları olduğu kuşkusuzdur. Moğollar ile Türkleri ayrı görme eğiliminde olan tarihçiler bile Cengiz İmparatorluğu'nu en azından bir Türk-Moğol imparatorluğu olduğunu kabul etmişlerdir. Cengiz'in haleflerinde *Altın Orda* ve *Timur İmparatorluğu*, 16 büyük Türk devletinden ikisi kabul edilerek Cumhurbaşkanlığı forsunda yer almıştır. Ayrıca 60'lı yıllarda popüler kültürümüzde *Suat Yalaz'ın Cengiz'in Fedaisi Karaoğlan* çizgi roman serisi, toplumda çok büyük ilgi görmüş, daha sonra filme de çekilerek toplumsal belleğin parçası haline gelmiştir. Bu akademik tartışmaların dışında siyasi İslâm görüşünü savunanların karşıt tarihçilik ürünü olan çalışmalarında Cengiz'e karşı genellikle olumsuz görüş kendini göstermektedir.⁶⁴

ÇAĞDAŞ TÜRK DÜNYASI'NDA CENGİZLİ ALGISI

Cengiz Han'ın, bozkırda kurduğu düzen öncelikle Avrasya bozkırları için yeni bir başlangıç olduğu gibi yeni kavmi oluşumlara da büyük bir ivme kazandırmıştır. Cengiz Han'ın biçimlendirdiği bozkır halkları, bu dönemde daha da güçlenen bozkır aidiyetleri ile yeni etnik terkipler meydana getirmişlerdir. Cengiz ulusları içerisinde çağdaş Türk dünyasını bu yönde en çok etkileyeni *Cuci Ulusudur* diyebiliriz. XV. yüzyılın ilk yarısı, Timur sonrası inkızaza düşen Altın Orda hanlığının göçebeleri, Kırım, Sibir, Kazan, Astarhan bölgelerinde yeni siyasi oluşumlar içerisine girmişlerdir. *Mihmânnâme-i Buhâra'nın* yazarı *Fazlullah bin Ruzbihan'ın* XVI. yüzyılın başında tespit ettiği gibi, bu dönemde Deşt-i Kıpçak göçebelerinin bu hareketliliği çağdaş Türk dünyasının Özbek, Kazak ve Nogay gibi büyük etnik oluşumlarını üretecektir.⁶⁵ Moğolistan'dan çıkan XV. yüzyıl ikinci

---

⁶³ Osman Karatay, "Moğolların Türklüğü Meselesi", *Zeki Velidi Togan İlmî Hayatı, Eserleri, Siyasi Faaliyetleri, Hatıralar*, Ankara: Akçağ Yayınları, 2017, s. 59- 68.

⁶⁴ Bu tür çalışmalara örnek olarak Yavuz Bahadıroğlu adlı romancının *Buhara Yanıyor* adlı çalışması gösterilebilir.

⁶⁵ Fazlullah bin Ruzbihan, *Mihmânnâme-i Buhâra*, haz., Mînuçeher Stûde, Tehran: B.T.N.K., 1962, s 41- 42, 211; S. G. Klyashtorny, T. İ. Sultanov, *Kazakistan Türkün Üç Bin Yılı*, çev., Ahsen Batur, İstanbul: Selenge Yayınları, 2004, s. 223- 263; Nogay Hanlığı ile ilgili olarak bkz. Mehmet Alpargu, *Nogaylar*, İstanbul: Değişim Yayınları, 2007.

yarısında *Oyrat*, XVII. yüzyıldan sonra da *Kalmuk* saldırılarının bu süreci büyük oranda belirlemiş olduğunu belirtmek gerekir.⁶⁶ Yukarıda sözü edilen Ebulhayr Han'ın kurmuş olduğu göçebe Özbek federasyonu Moğol Oyratlarının darbesiyle çöküntüye girince, bu federasyonu oluşturan unsurlar kendileri için daha güvenli bölgelere bir kısmı hanlıktan ayrılarak *Canibek ve Kerey* sultanlar öncülüğünde kuzeye göç etmişlerdir (1457). İrtiş'ten başlayıp biraz daha güneyde Yedisu'ya kadar olan bölge Kazak etnik oluşumunun vücut bulduğu saha olmuştur. Bu kopuş, bozkır geleneğinde *Kazaklık* olarak algılanmış, bu nedenle bunlara önceleri *Özbek Kazağı* denilmiştir. Bunlar zamanla bir il halini alarak çok geçmeden güçlü bir Kazak topluluğu oluşmuştur. Ulu, Orta, Küçük olarak üç cüz (orda) halinde teşkilatlanan Kazaklar, Cuci soyundan değişik hanlar yönetiminde önemli bir siyasi güç hâlinde yaşamışlardır. Bu hanlardan *Kâsım Han*, XVI. yüzyıl başlarında Kazakların tamamını yönetimi altında birleştirmeyi başarmıştır. Bu dönemde yine benzer şartlar altında Özbekler ve Kazakların ardından Nogay ordaları teşekkül etmiştir.

Sovyet Türkleri açısından ise Cengiz ve Timur, feodal dönem olarak gözden düşürülmek istenmiştir. Bu konuda olumlu fikri olanlar, burjuva milliyetçisi hatta Pantürkist suçlamasına maruz kalmaktaydılar. Özellikle 1927 yılından sonra Sovyetler Birliği'nde neşriyata dair hazırlanan yeni talimatnameler çerçevesinde yayınlanacak eserler kadar eski yayınlar da yeniden gözden geçirilmiştir. Ancak buna rağmen Kırgızistan'dan Kazan'a kadar Sovyet Türkleri her türlü riski göze alarak çocuklarına Cengiz ve Timur adını koymakta ısrar etmişlerdir.⁶⁷ İran Türkleri için de benzer bir durum söz konusudur. Şah döneminde Cengiz, Timur ve haleflerini olumsuz bir gözle bakan İran tarihçiliği, devrim sonrasında da aynı eğilimini korumuştur. Türk varlığını Moğol istilası sonucunda Fars dilli halkların kimlik değiştirmesinin sonucu gören anlayışın etkisi sonucunda Cengizliler ile ilgili isimlere karşı bugün de benzer bir yasak uygulamaktadır.⁶⁸

Özbek etnik oluşumu, diğer çağdaş Türk halklarınınki gibi Cengiz fetihlerinin Avrasya'yı harmanladığı yeni düzenin ardından Altın Orda

⁶⁶ V. A. Moiseyev, *Zhüngarskoye Khanstvo i Kazakhi XVII-XVIII vv*, Almatı, 1991.

⁶⁷ *Cengiz Aytmatov, Cengiz Dağcı, Timur Fettah, Timur Pulatov*, gibi bilinenlerin dışında çok sayıda örnek bulunabilir.

⁶⁸ Abdullah Gündoğdu, "İran Tarih Yazımında Türkler", *Yavuz Ercan Armağamı*, Ankara: Turhan Kitabevi, 2008, s.455- 466. Meselâ bugün İran'da *Cengiz* yanında *İlkhân* adı yasak kapsamındadır.

Hanlığının bozkır bölgelerindeki gelişmelerle bağlantılıdır. Bu bölgeler, *Özbek, Tatar, Nogay, Kazak, Karakalpak* gibi çağdaş Türk halklarının etnik oluşum sürecini tamladıkları, adeta laboratuvar işlevi görmüştür. Farklı görüşler olmasına karşın giderek kabul gören ilmi görüş, Özbek adını Altın Orda hükümdarı Özbek Han ile bağlantılı gören temel yaklaşımdır.

Bu anlatıda söz konusu uzak dönemler ve Cengiz dönemi genel bir şekilde geçildikten sonra, Cengizli varisi Çağatay hanlığı ve Özellikle de Timurlular devleti Özbek millî tarihinin ihtişam çağı olarak sunulmaktadır. Ardından Şibaniler ve Muhammed Şibani Han ile başlayan doğrudan Özbek adının kullanıldığı dönem konu edilmektedir. XVI. yüzyıl başından başlayarak *Sır Derya* ve *Amu Derya* arasında yaşayan halklar genel olarak *Özbek* diye adlandırıldı denilmektedir. Özbek Adlandırması konusu, Özbekistan'daki kimlik sorununun en açık görüldüğü bir alan durumundadır. Bir yandan Sovyet döneminde Özbek adını Altın Orda hükümdarı Özbek hanla irtibatlandıran hâkim görüş terk edilerek, "*özüne beg yani müstakil, bağımsız*" yorumu tercih edilmiştir. Sovyet sonrasında da bu tutumu korumuşlardır. Son zamanlarda Özbek adını "*Oğuz Beg*" sözü ile izaha çalışan yorumlar öne çıkmaktadır. "*Bazı âlimler Özbek adlandırmasını en eski atamız Oğuzhan (M.Ö. 2. yılın ortaları) ile ilintilendirip Oğuzbek sözü Özbek olup gitmiştir diye tahmin etmektedirler*" yorumunu getirmektedir.

Ders kitapları dışında diğer resmi görüşü yansıtan tarih eserlerinde de benzer sıkıntılı anlatı hemen kendini gösterir. Açıkça, Özbekler Türk halklarından biri demek yerine Özbek adını Türk adının üstüne çıkarmaya gayret edilmektedir. Bu yaklaşım bu dönemin diğer kültür siyasetlerinde de kendini gösterir. Bilindiği gibi, alfabe değişikliği gündeme geldiğinde kullanılan yol Rusya'dan kopuşu ifade ederken, Türkiye'den de mümkün olduğu kadar uzak duruşun benimsendiğini göstermekteydi.

Özbekistan'da bağımsızlık sonrası tarihçiliğin en temel sorununu, güvenlik öncelikli değişken devlet siyasetinin tarih anlayışına ve bilincine sık aralıklarla yansıtılmış olması olarak söyleyebiliriz. Özbekistan'ın kurucu altın çağ olarak tanımlanan Timur ve Timuriler çağının, Özbek etnogenini teşkil eden Deşt-i Kıpçak'tan göçüp gelen Altın Orda sahasının göçebeleri tarafından yıkılmış olması, bu anlatıyı kendi içinde tutarsızlığa düşürmektedir. Oysa benzer sorunlar, Avrasya bozkırlarında kurulan bütün Türk devletler için geçerlidir.

Kazak hanlığının içinden çıktığı Altın Orda devri ve Cengizli mirası, Kazak tarihçiliğince son zamanlarda daha kuvvetli bir şekilde sahiplenilmektedir. Bu konuda öne çıkan isimlerden biri olan ve Kazak tarihçiliğine geniş bir bakış açısı kazandıran T. İ. Sultanov, Kazak hanlığını uzun Türk tarihinin bir parçası olarak görür. Sultanov, Orta asırların en büyük güçlerinden biri olarak tanımladığı Altın Orda dönemine özel bir önem verdiği çalışmalarında Kazak hanlığını bu dönemin doğal mirasçısı sayar. Yine Kazak-Rus ilişkilerini bu bakış açısından ele alır.⁶⁹

Kazakistan Bilimler Akademisi Tarih ve Etnoloji Enstitüsü tarafından hazırlanan ve Kazakça yanında yabancı dillerde yayınlanan Kazakistan Tarihi adlı çalışma, bağımsızlık sonrası Kazak akademiasının genel tarih algısını yansıtır. Türkçeye de kazandırılan bu eserde, Moğol egemenliği doğu kökenli genlerin bileşeninin Türk dönemi kadar yüzde 20 oranında artmış olduğu tespitinin yapılması ilginçtir. Kazak halkının Kıpçak Türk kökenleri özenle vurgulandıktan başka, Altın Orda döneminin belirleyici etkisi altında Moğollar ve Kıpçakların yoğun karışımı sonucunda Kıpçak temelinde adeta tek bir klanlaşma yaşandığı dile getirilmektedir. Altın Orda'nın XIV. yüzyıldan başlayarak giderek bölgede yaşayan halkların ağırlıklı olarak da Kıpçak etnik tabanında ilk büyük devlet olduğu ve bunun Kazak etnosunun oluşumunun nihai evresi olduğu öne çıkarılmaktadır.⁷⁰

Altın Orda üzerine yapılan çalışmalardaki canlanma diğer alanlarda da kendini göstermektedir. Altın Orda'nın merkezlerinden *Yayıık Irmağı* boyunda yürütülen *Saraycık* şehri kazıları, bölgenin sit alanı ilan edilerek koruma altına alınması, büyük bir rekreasyon alanı olarak tasarlanan bu bölgede Altın Orda ve Nogay hanları adına anıtların dikilmesi, bu döneme verilen önemi göstermektedir. Yine Nur Sultan Nazarbayev'in başkanlık sarayının Altın Orda hanlarından esinlenerek *Akorda* olarak adlandırılması bunun başka bir göstergesidir. Orta Asya Türk halkları için birleştirici, ortak tarihi bir dönem olması, Altın Orda çalışmalarına ayrı bir anlam kazandırmaktadır.

⁶⁹ T.İ. Sultanov, *Kazak Hanlığının Tarihi*, Almatı, 2008.

⁷⁰ *Kazakistan Tarihi Makaleler*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2007, s.44, 53- 53, 58, 60.

KAYNAKÇA / REFERENCES

- Abdullah ibn Rıdvan. *Tevârih-i Deşt-i Kıpçak 'An Hitta-i Kırım veya Tevârih-i Tatar Hanân-ı Kadîm ve Ahvâl-i Deşt-i Kıpçak*. haz., M. Akif Erdoğan, Selçuk Uysal, İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi, 2012.
- Ağaoğlu, Ahmet. "Türk Medeniyeti Tarihi", *Türk Yurdu*. 40 (1913): 292-296.
- Ağaoğlu, Ahmet. *Türk Yurdu*. 43 (1913): 340- 345.
- Ağaoğlu, Ahmet. *Yeni Mecmua*, 35 (1913).
- Ağaoğlu, Ahmet. "İslâm'da Dava-yı Milliyet". *Türk Yurdu*. 71 (1993): 372- 376.
- Aka, İsmail. *Timur ve Devleti*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000.
- Akçuraoğlu, Yusuf. *Türk Yurdu*, 1-11 (1911).
- Akçuraoğlu, Yusuf. "Türk ve Tatar Tarihi". *Türk Yurdu*, 19 (1912).
- Akçuraoğlu, Yusuf. *Türk Yurdu*. 24, (1913).
- Akçuraoğlu, Yusuf. *Türk Yılı 1928*. haz., A. Tekin ve A. Z. İzgöer. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2009.
- Alpargu, Mehmet. *Nogaylar*. İstanbul: Değişim Yayınları, 2007.
- Atsız, Hüseyin Nihal. *Üç Osmanlı Tarihi: Oruç Beğ Tarihi, Ahmedî: Dâstân ve Tevârih-i Mülûk-i Âl-i Osman, Şükrullah: Behçetü't-Tevârih*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2011.
- Atsız, Hüseyin Nihal. *Türk Tarihinde Meseleler*. İstanbul: İrfan Yayınevi, 2015.
- Aydemir, Şevket Süreyya. *Suyu Arayan Adam*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1999.
- Baron de Tott, François. *Türkler ve Tatarlara Dair Hatıralar*. çev. M. R. Üzmen. İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser, 1978.
- Bartold, Vasily Vladimirovich. *İslam Medeniyeti Tarihi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1984.
- Bartold, Vasily Vladimirovich. *Uluğbeğ ve Zamanı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1997.
- Bartold, Vasily Vladimirovich. *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2006.
- Bartold, Vasily Vladimirovich. *Mir Ali Şir ve Türkmen Halkının Tarihi*. çev. İ. Aslan. İstanbul: Post Yayınevi, 2020.
- Bayur, Yusuf Hikmet. *Türk İnkılabı Tarihi II.-IV. Cilt*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1983.
- Berkes, Niyazi. *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. haz., Ahmet Kuyaş. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008

- Emecen, Feridun Mustafa. "Cihangirliğin Yeniden İnşası: Sahib-Kıran Sultan Selim Han". *Osmanlı Klasik Çağında Hilafet ve Saltanat*. İstanbul: Kapı Yayınları, 2020: 160-164.
- Emecen, Feridun Mustafa. "Osmanlı Hanedanına Alternatif Arayışlar". *Osmanlı Klasik Çağında Hanedan, Devlet ve Toplum*. İstanbul: Kapı Yayınları, 2018: 37-61.
- Fazlullah bin Ruzbihan. *Mihmânnâme-i Buhâra*. haz., Minuçehr Stûde. Tehran: B.T.N.K., 1962.
- Fleischer, Cornell. *Tarihçi Mustafa Âlî: Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati*. çev., A. Ortaç. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1996.
- Gelibolulu Mustafa 'Âlî Efendi. *Kitabü't-Târih-i Kühnü'l-Ahbâr I-II*. haz. Ahmet Uğur, Mustafa Çuhadar, Ahmet Gül, İbrahim Hakkı Çuhadar. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 1997.
- Gelibolulu Mustafa Ali. *Kühnü'l-Ahbar 1. cilt*. haz., Suat Donuk. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Başkanlığı Yayınları, 2020.
- Gündoğdu, Abdullah. "İran Tarih Yazımında Türkler". *Yavuz Ercan Armağanı*. Ankara: Turhan Kitabevi, 2008: 455-466.
- Gündoğdu, Abdullah. "Altın Orda ve Osmanlı Devleti'nin Yükselişinde Türk Tasavvufu ve Yeseviliğin Rölü Üzerine Bazı Düşünceler" Geçmişten Geleceğe Uluslararası Hoca Ahmed Yesevî Sempozyumu, İstanbul, Eylül 26-28, 2016.
- Güngör, Erol. *Dünden Bugünden Tarih, Kültür, Milliyetçilik*. Ankara: Mayaş Yayınları, 1984.
- Hayit, Baymirza. *Türkistan Rusya ile Çin Arasında: XVIII-XX. Asırlarda Ruslar ve Çinlilerin İstilaları Devrinde Türkistan Millî Devletleri ve Millî Mücadeleleri Tarihi*, Ankara: Otağ Yayınevi, 1975.
- İnalcık, Halil. "Murad II". *TDV İslâm Ansiklopedisi 31. Cilt*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006: 164-172.
- İnan, Abdulkadir. *Makaleler ve İncelemeler 2 Cilt*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1998.
- İnan, Abdulkadir. "Dastân-ı Nesl-i Çengiz Han Kitabı Hakkında". *Makaleler ve İncelemeler I. Cilt*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1998.
- İnan, Abdulkadir. "Yasa-Töre-Türe ve Şeriat". *Makaleler ve İncelemeler II. Cilt*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1998.
- İsmail Gaspıralı. "Türklük- Osmanlılık". *Türk Yurdu*. 69 (1914): 358- 359.
- Kafalı, Mustafa. "Ötemiş Hacı'ya Göre Cuci Ulusu'nun Tarihi". Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1965.
- Kafalı, Mustafa. *Altın Orda Hanlığı'nın Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1976.

- Kafesoğlu, İbrahim. "Türk Tarihinde Moğollar ve Cengiz Meselesi". *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*. 5/8 (1953): 105- 136.
- Kafesoğlu, İbrahim. "Ord. Prof. Zeki Velidi Togan'ın Ardından". *Milli Kültür*. 79 (1990).
- Karasoy, Yakup ve Mustafa Toker. *Türklerde Şecere Geleneği ve Anonim Şibani-Nâme*. Konya: Tablet Kitabevi, 2005.
- Karatay, Osman. "Moğolların Türklüğü Meselesi". *Zeki Velidî Togan İlmi Hayatı, Eserleri, Siyasi Faaliyetleri, Hatıralar*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2017.
- Kazakistan Tarihi Makaleler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Klyashtorny, S. G. ve T. İ. Sultanov. *Kazakistan Türkün Üç Bin Yılı*, çev., Ahsen Batur. İstanbul: Selenge Yayınları, 2004.
- Köprülü, Mehmet Fuad. "Osmanlı İmparatorluğu'nun Etnik Menşei Meseleleri". *Bellekten*, 7/28 (1943): 219- 303.
- Köprülü, Mehmed Fuad. *Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Ötügen Yayınları, 1981.
- Kumrular, Özlem. *Dünyada Türk İmgesi*. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2005.
- Kurat, Akdes Nimet. *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1948.
- Kurat, Akdes Nimet. "Rus Hâkimiyeti Altında İdil-Ural Ülkesi". *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*. Cilt 23/3-4 (1965): 91-126.
- Kurat, Akdes Nimet. *IV. ve XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz'in Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1972.
- Maksudoğlu, Mehmet. "Tatarlar: Moğol mu, Türk mü?". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 11-12, (1993-1994): 205-210.
- Mevlânâ Mehmed Neşrî. *Cihannümâ (Osmanlı Tarihi 1288-1485)*. haz., Necdet Öztürk. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2013.
- Moiseyev, V. A. *Zhungarskoje Khanstvo i Kazakhi XVII-XVIII vv.* Almatı, 1991.
- Naskali, Emine Gürsoy. *Cumhuriyet Tarihi Soyadı Hikâyeleri*. İstanbul: Doğan Kitap, 2013.
- Necip Asım. "Bir Aylık Neşriyat". *Türk Yurdu*. 10/17 (1925).
- Paşaoğlu, Derya Derin. "Kırım Hanlığı'nda Umdetü'l-Ahbar Örneğinde Tarih Yazıcılığı" I. Uluslararası Türklerde Tarih Bilinci ve Tarih Yazıcılığı Sempozyumu, Zonguldak, Ekim, 23-25, 2014.
- Ögel, Bahaeddin. *Sino-Turcica Çingiz Han ve Çindeki Hanedanının Türk Müşavirleri*. Taipei, 1964.
- Ögel, Bahaeddin. *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981.

- Ögel, Bahaeddin. *Türk Kültür Tarihine Giriş 9 Cilt*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1984.
- Ögel, Bahaeddin. *Türk Mitolojisi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989.
- Ötemiş Hacı. *Cengiz-Nâme. haz., İlyas Kemaloğlu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014
- Özbaran, Salih. *Bir Osmanlı Kimliği: 14.-17. Yüzyıllarda Rûm/Rûmi Aidiyet ve İmgeleri*. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2004.
- Öztürk, Necdet. *Âşıkpaşazade Tarihi (Osmanlı Tarihi 1285-1502). haz., Necdet Öztürk*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2013.
- Pakalın, Mehmet Zeki. *Osmanlı tarih Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü 3. cilt*. İstanbul: MEB Yayınları, 1983.
- Sarıay, Erciment. "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Geçiş Sürecinde Bir Mütefekkir Olarak Necip Asım: Hayatı, Eserleri". Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir Üniversitesi, 2012.
- Seyityahya, Neriman. "Seyyid Muhammed Rıza'nın Kökeni (XVIII. Yüzyıl Mensur Kırım Tarihleri Arasında Es-Sebü's- Seyyâr'ın Yeri Hakkında)". çev., Serkan Acar. *Tarih İncelemeleri Dergisi*. 25/2 (2010): 625-636.
- Suçıkar, Tarkan. *XV. - XVII. Yüzyıl Osmanlı Kroniklerinde Yıldırım Bayezid ve Timur Algısı*, Ankara: Panama Yayıncılık, 2015.
- Sultanov, T. İ. *Kazak Hanlığının Tarihi*. Almatı, 2008.
- Sümer, Faruk. "Türkiye Kültür Tarihine Umumi Bir Bakış". *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*. 20/3-4 (1962): 213- 245.
- Sümer, Faruk. "Anadolu'da Moğollar". *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*. 1 (1969): 1-147.
- Şehabeddin Mercânî. *Müstefâdü'l-Ahbâr Fî Ahvâl-i Kazan ve Bulgar. haz., Mustafa Kalkan*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2008.
- Şeker, Mehmet. "Âli'ye Göre İslam Devletlerinin Yıkılış Sebepleri - 'Âli'nin Fusûl-i Hall ü 'Akd ve Usûl-i Harc ü Nakd Adlı Eserinin Değerlendirilmesi". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 8 (1992): 125-135.
- Togan, Zeki Velidi. "Moğollar Devrinde Anadolu'nun İktisadi Vaziyeti". *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, 1 (1931): 1-42.
- Togan, Zeki Velidi. *Bugünkü Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi*. İstanbul: Arkadaş, İbrahim Horoz ve Güven Basımevi, 1947.
- Togan, Zeki Velidi. "Reşideddin'in Mektuplarında Anadolu'nun İktisadi ve Medeni Hayatına Ait Kayıtlar". *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*. 15/1-4 (1953-1954): 33-49.
- Togan, Zeki Velidi. *Hâtıralar*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999.

- Togan, Zeki Velidi. *Umumi Türk Tarihine Giriş*. İstanbul: Enderun Kitabevi, 1981.
- Tarih II Orta Zamanlar*. İstanbul: Devlet Matbaası, 1931.
- Tarih III Yeni ve Yakın Zamanlar*. İstanbul: Devlet Matbaası, 1931
- Türk Tarihinin Ana Hatları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.
- Türkoğlu, İsmail. *Rusya Türkleri Arasındaki Yenileşme Hareketinin Öncülerinden Rızaeddin Fahreddin*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2000.
- Wang-zin-şan, Celaleddin. "İbrahim Kafesoğlu, Türk Tarihinde Moğollar ve Cengiz Meselesi". *İslâm Tedkikleri Enstitüsü Dergisi*. 2/2-4 (1960): 263- 268.
- Yazıksız, Necip Asım. *Türk Tarihi*. İstanbul: Pergole Yayınları (H. 1312), 2017.
- Yuvalı, Abdulkadir. *İlhanlı Tarihi*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2017.
- Yücel, Ebubekir S. "Gelibolulu Mustafa Ali'nin Fusül-i Hall ü 'Akd ve Usül-i Harcu Nakd Adlı Eseri". *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8/2 (2004): 129-142.
- Yüksel, Musa Şamil. *Timurlularda Din-Devlet İlişkisi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2009.